Тувинская
республиканская
БИБЛИОТЕКА
им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1987
чылдың
март
10
вторник
№ 59 (13359)
1925 чылда үндезилеттинген.
Өртээ 3 көпеек

ЧУГУЛА СОРУЛГАЛАР

Каш-ла хонук бурунгаар ССРЭ-ниң профэвилелдериниң XVIII съездизи бодунуң ажылын дооскан. А ооң мурнунда таптыг-ла бир чыл бурунгаар СЭКП-ниң XXVII съездизиниң эрткенин билир бис. Ынчангаш эде тургустунуушкунуң, ниитилелдиң революстуг эде чаартылгазының үезинде профэвилелдериниң эң чугула, бирги чергелиг сорулгаларының дугайында айтырыг профэвилелдериниң съездизинге кол айтырыг болган. Чаа үеде профэвилелдериниң ниитилел амыдыралынга ролю база чаа болур ужурлуг.

Съезд шүгүмчүлелдиң, профэвилелдериниң ажылынга ажык болгаш принципиалдыг үнелел бээриниң байдалынга эрткен, келир үеде тодаргай база ажыл-ишчи сорулгалар аңаа салдынган. СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунуң шиитпирлери, профэвилелдериниң съездизинге СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң чугаазы ооң ындыг байдалга эртеринге улуг идиглин берген.

Эрткен чыл болгаш бо чыл—чуртта эгелээн дүргедээшкинче шиитпирлиг эргилдениң эге чылдары. Профэвилелдериниң тургузуун ажыл-агыйны эргелеп башкарарының тургузуу-биле дүүштүрүп эгелээни—чогуур өйүнде шиитпирлеттинип эгелээн болгаш шын чүүл дээрзин амыдырал бадыткаан. Ол дугайында профэвилелдериниң съездизинге делегаттар чугаалап турганнар. Профэвилел организацияларының мурнукузундан шалыпкын, шимченгир ажылдап эгелээн деп съездиге демдеглеттинген. Ынчалза-даа эде тургустунуушкунуң негеп турары дег ындыг ёзулуг эргилдеге чедир ам-даа ырак. Ону бистиң республиканың профэвилел организациязының ажыл-чорудулгазындан база көрүп болур.

Декабрь айда болуп эрткен профэвилелдериниң Тыва область конференциязынга профоблчөвүлелдиң, ооң килдистериниң, профэвилелдиң адырлар аайы-биле обкомнарының, райкомнарының, чер-черлерде профкомнарның ажылынга хамаарыштыр шүгүмчүлелдерниң хөй болганы ону көскү херечилеп турар. Чижээлээрге, кодээ ажыл-агый ажылдакчыларының профэвилелиниң райкомнары барык бүгү районнарда тургустунгулаан, совхозтарның 70 хуузунда штаттыг хостатканажылдакчылар бар хиреде, оларның ажылында ужур эдертир, эреңгейлээр чоруктар уламчылап, фермаларның, бригадаларның ажыл-ишчилериниң, ылангыя малчыннарның күш-ажыл байдалдарын экижидериниң хемчеглерин, кижилер-биле тодаргай кижизидилге ажылын четпес чорудуп турар. Республикада капитал тудугну шапкын хөгжүдериниң сорулгазын боттандырып чорударынга ол адырның профэвилел обкомунуң ажылы база улуг салдар чедирбейн турар. Мындыг чижектерни ам-даа дыка хөйнү маңаа киирип болур. Ындыг байдал чаа тургустунуп келбээн, сөөлгү чылдарда барык хурал бүрүзүнге ол четпестерни чугаалажып келзе-даа, байдал колдуунда хевээр боор артып турган. Четпестерниң чылдагааны аңгы-аңгы. Ынчалза-даа мында кол-ла чүве—кол кичээнгейниң бүдүрүлгеже, планнар күүселдезинче угланныы, кижилер дугайында сагыш човаашкынның уттундуруп, ооң кыдыында чыдып каап турганында дээр болза частырыг болбас. Профкомнар ындыг байдалды көрүп турза-даа, ажыл-агый удуртукчуларының аайындан эртпес, оларга удур чүве чугаалаарындан сестир, анаа-ла ужур эдертип турганының чижектери кайы хөй. Кайда-ла профкомнарның ажылының стили кижилерге хүндүткел, оларның бодалдарын, саналдарын шынап-ла өөренип көөр, оларның аайы-биле хемчег алыр күзел-биле быжыглаттынмаан, кижилерниң амыдырал-чуртталгазын тоомчалап көрбези-биле херечилеттинип турар болдур, ында ниити ажыл-херектерниң деңнели база куду дээрзин дуржулгадан көрүп болур.

Профэвилел органнарының онзагай сагыш салыышкыны болза, күш-ажылды организастаарының дешпилгелиг аргаларын нептередири боор турар. Бригада керээзин болгаш бот-өрулга-чарылганы нептередип кииреринге профэвилел организациялары боттарының үлүүн база киирип турар. Ынчалзажок бо чугула чүүлде ужур эдертир, саазын кырынга херек бүдүрер чорук ам-даа узуткаттынмааның чугаалдар апаар. Коллективтиг керээлерни белеткээринге, чарарынга профэвилел комитеттери боттарының идепкейлиг чоруун улам күштелдирип, оларның долу болгаш чогуур үезинде күүсеттинген турары дээш шудургу хемчеглерни ап чорудар ужурлуг.

База бир чугула айтырыг — профэвилелдерге кадрлар айтырыы. «Профэвилел органнарының кадрларындан негелде аажок улгаткан. Эде тургустунуушкунга идепкейлиг турушту ээлээринге оларга дузалаар, бүгү деңнелдерге эргелеп башкарылга шиитпирлерин хүлээп алырынга калбаа-биле киржилгениң байдалдарын тургузар херек» —деп, СЭКП ТК-ның январь Пленумунга М. С. Горбачев чугаалаан. Профэвилел ажылынче кадрларны дешпидерде, оларның ажыл-ишчи болгаш мозу-шынар талаларын ханызы-биле өөренип, сайгарып көрбес чүүлдер профоблчөвүлелдиң ажылынга тургулаан. Шак ынчаар эрткен отчёттуг үениң дургузунда Бүгү-эвилелдиң чогаадыкчылар болгаш чаартыкчылар ниитилелиниң область чөвүлелиниң даргазы Монгуш, «Тыва даг-дүгү» комбинаттың профкомунуң даргазы Агбаан болгаш өскелер-даа ажылындан хостаткан болгаш партия талазы-биле шыңгыы хемчеглерге онаашкан. Тываның электри четкилериниң даргазы Матюшов эрге-дужаалын соора ажыглааны болгаш сан-хөө чурумун хажытканы дээш албан-дужаалындан хостаткан. Ол-ла чылдагаан-биле адырлар аайы-биле ийи обкомнуң кол бухгалтерлери база ажылындан үндүрткен. Отчёттуг үениң дургузунда профкомнарның, райкомнарның хостаттырган даргаларындан 9 кижи азы профком, райком даргаларының 11 хуузу солушкан. Ынчангаш профэвилелдериниң область организациязы бодунуң бо талазы-биле ажыл-чорудулгазынга партияның XXVII съездизиниң шиитпирлерин, СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунуң айтыышкыннарын кол удуртулга болдурар ужурлуг. Чүгле ынчан байдал ниитизи-биле экижиир, бурунгаар шимчээшкин хандыртынар. Кандыг-даа эде тургустунуушкун угаан-медерелди эде тургузарындан, бодалдың болгаш ажыл-чорудулганың чаңгыс аайжып турумчаан байдалындан ойталаарындан, чаа сорулгаларны тодаргай медереп билиринден эгелээри билдингир деп партияның XXVII съездизинге демдеглеттинген. Ол бүгүнү профэвилелдерге, ооң кадр ажылдакчыларынга болгаш активистеринге дорту-биле хамаарыштырары чугула.

Профэвилелдериниң ажылы хөй талалыг болгаш нарын, ынчангаш мында дыка хөй айтырыгларның чырыттынмайн барганы чугаажок. Амгы үеде кол-ла чүве —амыдыралдың, кандыг-даа ажылдың стилин болгаш арга-хевирлерин шиитпирлии-биле чаартырын, өскертирин негеп келгени. Бүгү деңнелдерге профэвилел комитеттери ажыл-херекке ак сеткилдиг, шынчы хамаарылганың үлегер-чижээн көргүзүп, кижи болгаш социал факторларның ролюн бедидеринче угланган партияның политиктиг угланыышкынын долузу-биле амыдыралга боттанган турзун дээш аңаа идепкейлиг дузалажыр ужурлуг.

Часка белеткел

• • •

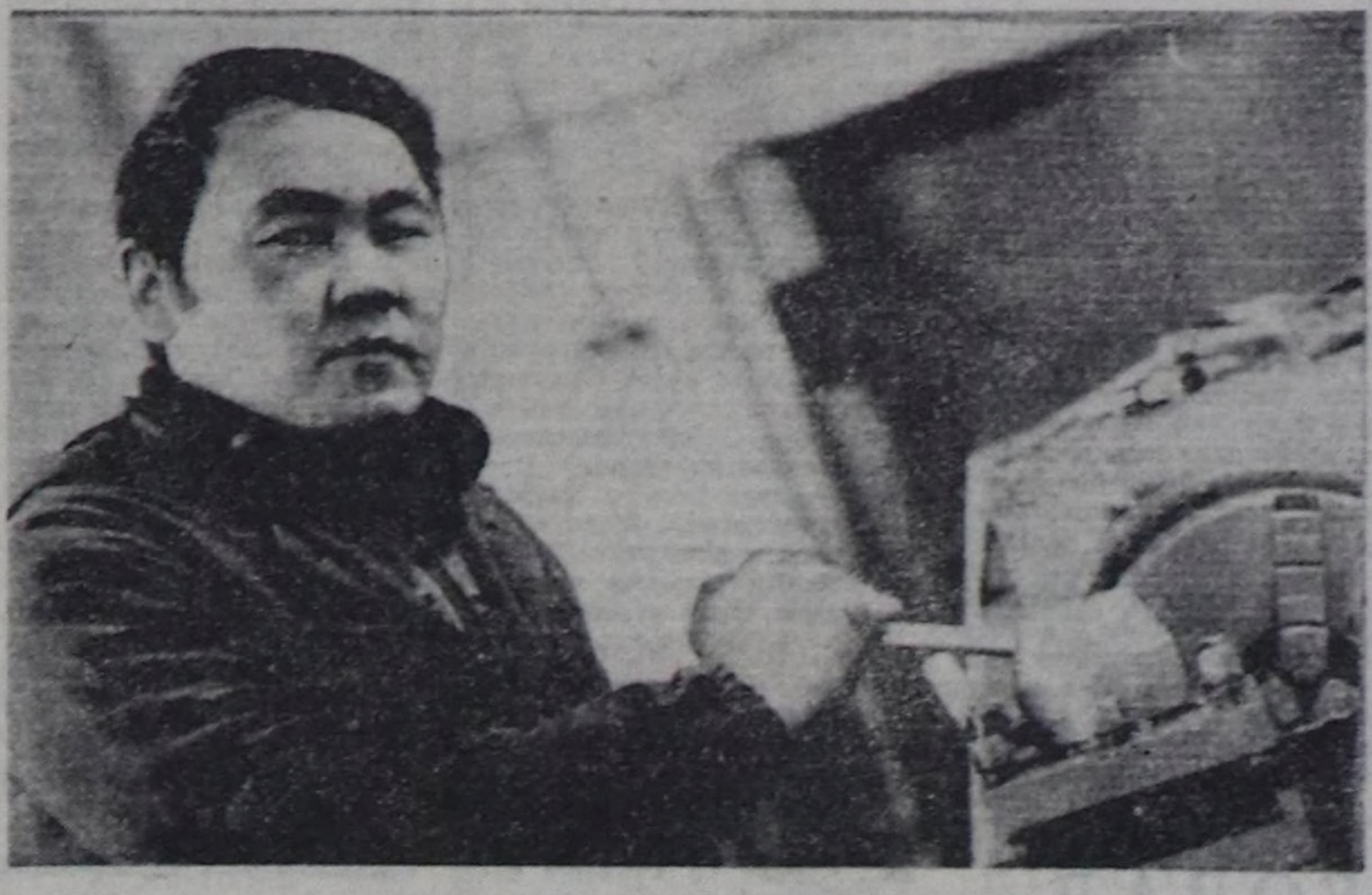

ЧУРУКТА: Улуг-Хемде «Найырал» совхозтуң аныяк токары Александр Бадан-оол техника септелгезинге идепкейлиг киржип турар. Ажыл-агыйда чээрби ажыг тракторларның болгаш машиналарның септелгезинге ол үлүүн киирген. Андазыннарга болгаш илиирлерге хереглээр кезектерни база башкарып турар станогунга чондурган. Ам тараа ажаар комбайннарның ховар кезектерин ол кылып турар.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

• • •

ЧАСКЫ ТАРЫЛГАГА БЕЛЕТКЕЛ

ОРЁЛ. Областың чигир свёклазы өстүрер бүгү шөлдерин бот-орулга-чарылга ёзугаар ажылдаар механизастаттынган звеноларда быжыглаан. 450 ындыг звенонуң удуртукчулары ажыл-агыйларның администрациялары-биле керээлерин чарган. Ынчангаш областа 60 муң гектар чигир свёклазының дүжүдүнүң салым-чолун механизаторлар боттарының холунга алган.

Орёл областың свёкла өстүрүкчүлери бо чылын бир гектардан-на 200 центнер дүжүттү ап, күрүнеге бир миллион ажыг чигир свёклазын садарын хүлээнген.

ОДЕССА. Одесса областың Килийск районунуң ажыл-агыйларының кукуруза өстүрер звеноларының механизаторлары бо чылын бир гектардан-на 100 центнер дүжүттү (тараа-биле) алырын хүлээнген. Звеноларның механизаторлары бот-боттарының аразында социалистиг чарышты чарган болгаш часкы ажылдарга белеткелдиң хыналдазын чоруткан.

Районнуң кукурузачылары 3600 гектар черге бо үнелиг культураны өстүрер деп планнаан. Ол дээрге, эрткен чылда турганындан 2 катап хөй.

ДЖАМБУЛ. Областың тараажылары часкы хову ажылдарын эрткен чылдыындан барык он хонук эрте эгелээн. Агаар-бойдустуң байдалы экижип, чылыг кааң хүннер эгелээрге тарылга шөлдериниң хары дүрген эрээн. Часкы хову ажылдарынга херектиг бүгү техника чогуур үезинде эки септеттингенинден шык базырыышкынын кыска хуусаада эки шынарлыг чоруткаш, тараа чаштырылгазын массалыы-биле эгелээн. Джамбулдуң тараажылары бо чылын планда көрдүнгениниден 2 катап хөй дүжүттү алырын хүлээнген.

КЫЗЫЛ. Тываның мелиораторлары часкы хову ажылдарынга белеткелди бүдүн чартык ай бурунгаар дооскан. Ирригация чорудар чугула объектилерде тудуг материалдары болгаш дериг-херекселдер бүрүн чедиртинген. Суггат чорудар механизастаттынган отрядтар четчелеттинген. Сезон эгезинге чедир 2 муң га мелиорастаттынган шөл ажыглалга кирер. Ооң иштинде 500 гектар черни пландан ажыр суггатчыткан.

УЛАН-УДЭ. Бурятияның дуржулга-бүдүрүлге ажыл-агыйлары чаа перспективтиг сорттарны ажылдап кылырын дооскан. Кызыл-тас, сула, гречиха, арбайның перспективтиг сорттарының үрезиннерин үрезин өстүрер ажыл-агыйларда чедирген.

МОСКВА. Москва областың Люберцы районунуң ногаа ажылдыг «Белая дача» совхозунда дүжүт ажаап алыышкыны эгелээн. Даштын хар ам-даа хевээр, соогу кончуг. Ынчаарга улуг шөлдүг теплицалар иштинде ёзулуг чай. Согуна, укроп, сельдерей дээш өске-даа үнүштер ногаарарты өзүп үнген. Оларны хүннүң-не ажаап ап турар. Чоокта чаа огурецтер дүжүдүн ажаап ап эгелээн.

Совхозтуң ногаажылары кожазында улуг хоорайларның болгаш найысылалдың магазиннеринче өстүрген дүжүдүн хүн бүрүде доктаамал чорудуп турар.

(СЭТА).

Хойдан-на хураган дээш

ӨГ-БҮЛЕ КЕРЭЭЗИ-БИЛЕ

Бүдүрүлгеге демократчыдылганы хөгжүдери, ёзулуг бот-эргелел үндезиннерин чайгылыш чокка нептередири бирги чергелиг ужур-дузалыг болуп турар база ол ышкаш бүдүрүлгени организастаарынга база күш-ажылчы коллективтерниң амыдыралынга ажылчы чоннарның кижи бүрүзү бодун бодунуң бүдүрүлгезиниң ёзулуг ээзи кылдыр көөр ындыг байдалдарны тургузары эргежок чугула дээрзин СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунга СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң илеткелинге демдеглээн. Ыраккы «Кара-Хол» совхозтуң ажыл-ишчилери ону чүүлдүгзүнүп деткивишаан, ниитиниң малын хүр-чаагай кыш ажырар дээш социалистиг чарышта хаара туттунган ажылдап турарлар.

Ажыл-агыйда төрүүр 4 муң сес чүс ажыг хой бар, оларның 3 муң тос чүс ажыы оолдапкан. Чаш хураганнар онча-менди. Тус-тус бригадаларның хойжулары боттарының алган социалистиг хүлээлгелерин күүседириниче күштү мөөңнээн. Чижээ, Сукпак хойжу бригадазында төрүүр 2 муң ийи чүс ажыг хой он дөрт коданда кыштап, оларның оолдаашкыны доостур чыгай берген, чаш төлү менди доругуп турар. Бо бригадада чылдан чылче эки көргүзүглерни чедип ап келген малчыннар бар. С. К. Кужугеттиң коданында төрүүр 263 хойнуң 251-и оолдапкан, хураганнары онча-менди. Х. Н. Каадыр, Х. У. Калин олар төрүүр чүс хойга онааштыр чаш төлдү тус-тусту 84 болгаш 100 хуу камгалап алган. Хоочун сакманчы Д. Х. Хертек, аныяктар К. Каадыр, З. Болат, Х. Х. Серемаа олар 110-120 чедир хураганнарны менди ап, кызымаккай ажылдап турарлар.

Туралыг хойжу бригадазында ийи муң беш чүс ажыг хойнуң оолдаашкыны адакталып турар. Мурнакчы малчыннардан Х. К. Дажы төрүүр чүс хойга онааштыр чаш төлдү 100 хуу камгалап ап, мурнуку одуругда кирген. Сакманчылар Т. Дажы, Д. Дажы олар хураганнарны онча-менди доруктуруп, ак сеткилдиг ажылдап турарлар. Сакманчы Т. Х. Дажы Москва баар халас путёвка-биле шаңнаткан.

Ол ышкаш мурнакчы малчыннар И. К. Мандыл-оол, Н. Д. Салчак оларның коданында төрүүр хойларның хураганнары 80-ден 90 хуу чедир менди камгалап алдынган, коданнарда байдал эки.

М. С. Ооржак удурткан Туралыг хойжу бригадазының малчыннарының ам 50 хуузу өг-бүле керээзинче кирген. Бригадир-биле болгаш ында мал эмчизи Н. Х-К. Ондар-биле малчыннар бир демниг, арга-сүмелиг ажылдап, малды хүр-чаагай кыш ажырарының, чаш төлүн чидириг чокка камгалап алырының, янзы-бүрү аарыглардан аарыыр чорукту болдурбазының хемчеглерин ап турар.

Совхозта ниитизи-биле хой оолдаашкыны адакталыр чыгай берген.

С. ДАМДЫҢЧАП.
Бай-Тайга району.

СӨС БИЛЕ ИШ КАРЫШПААН

Эрик-Баары. Коданче кирип олура-ла, малчынның ажыл-ишчизин эскерип каан мен. Коданның арыг-силиин мени кайгаткан. Эмге-сескели хөлчок. Изиг суглуг демир доскаарның төгерик аксындан бус туманналып турду. Коданда мал-даа чок болган. Ырак эвесте бир кодан хой оъттап чор. Оларның ээзи чанында, барааны тодазы кончуг көзүлдү. Эрик-Баары кыштагының чүгле хүн үнер талазында мал изи шыырланган, үш талазы мал баспаан чүм харлыг. Ыяш коошпаларда даг дузун төп каан. Изиг суглуг доскаарның баарында узун дургаар демир коошпаларны кошкулап каан. Ында суг-даа доңмаан. Кажааның артында эрги, чаа көржеңнерни оваалаан. Угулзалыг, каас эжиктиг улуг өг, чуртталга бажыңы база кудук бажыңы ырак эвесте улуг доскаар. Хой кажаазының ындында улуг сарааттар. Оон медээлиг чыт какты. Оон чанында боодалдап каан хоо-тараа саваңын кажаалап каан. Кажааның иштинде сула, комбикорм шыгжаан муңгаш казанактар бар. Малчынның хой кажаазының өдээ кургаг, ишти хыраа чок, үш дүңдүктүг. Делгем кажааның дорунде чаш төл хүлээп алыр черин үзүктеп каан.

Чүргүй-оол Хомушку аттыг совхозтуң мурнакчы малчыннары Дүкеек Чооду биле Чайзуумаа Лапчааның найыралдыг өг-бүлези чээрби тос чыл иштинде мал малдап турар. Хойжулаандан бээр он ажыг чылдар эрткен. Дүкеек Чооду биле Чайзуумаа Лапчаа хой ажылынга киргеш, ажылдың чажыттарын шалыпкын билип апканнар.

Чайзуумаа Лапчаа ам район Совединиң депутады. Өг-бүле он бирги беш чылда малдың өзүлдезин болгаш чаш төл, дүк алыр планын ажыр күүсеткен. А 1986 чылда мурнакчы хойжу-депутат төрүүр чүс баш хойдан 104 хураганы камгалап алган, бир баш хойдан 2,4 кг дүктү кыргаан. Хойжуларның алган социалистиг хүлээлгези күүсеттинген. Сөс биле ажыл-иш карышпаан. Бригада керээзи-биле ажылдап турганнар.

Дүкеек биле Чайзуумаа бо чылын чүстен чүсту алыр хүлээлгелиглер. Мал бажы өзүп, онча-менди турар-ла болза, малдан алыр продукцияны бүдүрүп алырынга магадылал тургустунган. Оларның сорулгазы, сагыш-сеткили чаңгыс — күрүнеге хой продукциязын бүдүрүп бээри. Карак-кызыл күш-ажылчы күзел херек. Хойжуларның баскан тепкижи быжыг, ажыл-амыдыралы чогумчалыг.

Кодаңга хойлар кирип келген. Чайзуумаа Лопсаңовна чылыг сугну хоюнга кудуп берди. Малдың кужу кошкаваан. Кадарчы Дүкеек Чалчыкович инчеек чүктээн келди.

— Чаа бодалыңар чүл, Дүкеек Чалчыкович?

— Бригада керээзи-биле ажылдап чаңчыгып калган улус бис. Өг-бүле керээзи деп чаа арга бар апарган. Ховуга хой кадарып чораш, салаа базып көөрге, бистер шагда-ла ажылдап эгелээн ышкаш-тыр бис. Чүгле керээ чок турган. Өске кижилер-биле ажылдап келген бис бе? Чок! Ийилээ-ле малдап чор бис.

— Өг-бүле керээзи-биле ажылдаар, ындыг бе?

— Шынап-ла, боттарывыс ажылдап келген бис. Ынчалза-даа чаа арганы ханы өөренип, уругларывыс-биле сүмележир ужурлуг бис. Черле харын, өг-бүле керээзин нептередир херек. Ажыл планын чогаадыр. Депутаттарның эгелекчи чоруун кыпсыр бис — деп, Чайзуумаа Лопсаңовна улаштыр харыылады.

Малчыннар-биле элээн үр хөөрежип, таныжып олурган бис. Дүкеек Чооду чайын — Шуурмак, күзүн база чазын — Шивээлиг-Хем, а кыжын — Эрик-Баары ынчаар көжүп, хоюн малдаар. Оларның улуг оглу Олег —чолаачы, Кларазы — бухгалтер, Ольгазы — Красноярскиде эмчи училищезиниң сургуулу, Марина — Ачинскиниң кодээ ажыл-агый техникумунда, а Маразы 9-ку класста өөренип турар болду.

Чоодулар бо чылын база мал төрүлгезинге шыңгыы белеткенген болду. Сакманчылары Оюу, Кимаа угбашкылар чылдың ажылдаар, сакман ажылынга чаңчыккан кыстар болган.

Район Совединиң депутады Чайзуумаа Лопсаңовна Лапчаа улус өөредилгези болгаш культура талазы-биле доктаамал комиссияның кежигүнү. Берт-Дагның Алдыы-Суурда № 45 соңгулда округунга чоокта чаа отчёдун берген.

М. ТИРЧИН.

Эде тургустунуушкун—хүнның айтырыы

БААЗАНЫ ТУРГУЗАР

Эрзинниң чуртталга-коммунал ажыл-агый бүдүрүлге эргелелиниң коллективи он ийиги беш чылдың баштайгы чылында боттарынга алган социалистиг хүлээлгелерин болгаш планныг онаалдаларын чедиишкинниг күүсеткен. Чоңга ниитизи-биле ачы-дуза чедирерин 102,6 хуу, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн ажыр боттандырган. Чеди муң ажыг киловатт шак электроэнергияны камнап алган. Чоңга ачы-дуза чедирер көргүзүглери 103,9 хуу болган.

1986 чылдың чайгы үезинде комбинаттың чунар болгаш хеп чуур, суг, бус бээр котельнаяларын солуп, арыглал системазын чуп аштаан капитал септелгени бүрүнү-биле чоруткан. 25 килограммның бир хеп чуур, бир хеп сы тудар машиналарын эптеп тургускан. Бо бүгү чоруткан ажылдарның түңнелинде изиг, соок суглар, бус бээр хандырылга экижээн.

Ол ышкаш суур чаагайжыдылгазынга элээн хөй ажылдарны кылып чоруттувус. Салчак Тока кудумчузун асфальтылаан. Комсомольская болгаш Тайбың кудумчуларынга сай, довуракты төп, дескилээн. Суурнуң бүгү кудумчуларынга санитарлыг аштаалганы чоруткан болгаш ыяштарны олурткан. Бажыңнар даштының херимнерин септеп, чугайлаан. Эрги техниканы чаа чүүлдер-биле солаан. Кижилерниң ажыл хуваалдазын эде тургускан.

Эде тургустунуушкунну ужур-утказын ханы билип, ажылчын кижи бүрүзүнүң угаан-медерелин бедээн, ажылга хамаарылгазы экижээн, бүдүрүп турар продукцияның шынарын экижидеринче кичээнгейни угландырып, оларның сагылга-чурумну быжыккан. Ажыл шагы үзер, арагалаар, ажылдан озалдаар, эрте чоруур база ажылдап үнер-кирер чоруктар узуткаттынган.

Чедип алдынган чедиишкиннер турза-даа, чедир шиитпирлеттинмейн турар айтырыглар хөй. Ажыл-агыйга эки түңнелди чедип алыр дизе, инженер-техниктиг ажылдакчылар дугайында айтырыгны дорт шиитпирлээри чугула. Комбинатта ажылчын кадрлар чедишпес. Ылаңгыя тудугжу, электрик, сантехник, агроном эртемниг кижилер чугула херегленип турар. Боттарывыстың күжүвүс-биле кадрлар өөредип алыр дээривиске, оларны стипендия-биле хандырып шыдавас бис. Ажыы-биле чугаалаарга, Тыва АССР-ниң Чуртталга-коммунал ажыл-агый министерствозу, улус депутаттарының Эрзин район Совединиң күүсекчи комитеди-биле дугурушкаш, бо айтырыгны шиитпирлээри-биле акша-хөреңгини эргелелдиң бюджединче шилчидип бээр болза, ынчан янзы-бүрү мергежилдиң ажылчыннарын дээди болгаш ортумак өөредилге черлеринге өөредип алырының аргазы бар. Эргелел моон соңгаар кадр айтырыын шиитпирлээр талазы-биле чогуур черлерге айтырыг тургузар апаар, чүге дизе амгы үениң ажыглап турар техниказы нарын, автоматчыттынган болур-дур.

Үениң негелдезинге дүүштүр дораан шиитпирлээр айтырыгларның бирээзи —коммунал эргелелиниң материалдыг баазазы. Эргелелдиң ажыглалынга хереглеттинер автопарк гаражы, янзы-бүрү материалдар шыгжаар бөдүүн хевириниң складтары, бажың иштиниң дериг-херекселдерин кылыр, чазаныр болгаш демир-дес болбаазырадыр цехтерни кылырынга материалдар хереглеттинип турар. Кол-ла чүве — акшаландырыышкын. Бо талазы-биле райкүүскомунуң талазындан акша-хөреңгини тускайлап бербейн турар. Ынчангаш тудуг ажылы тапташкында хевээр.

Совхозтар төптеринде чунар-бажыңнар үрелип, оңгарлар хирлиг суг-биле дола бээрге, чогуур үезинде аштаттынмаанындан, бок улам көвүдээн турда, ону совхозтар директорлары боттары харылаар турган, эргелелдиң ажылы кылдыр көрүп турар.

Район төвүнүң чуртталга фондузунуң агар болгаш капитал септелгезин чорудуп турар. Эрзинниң септелге-тудуг участогунуң ажылында четпестер хөй. Ук участоктуң материал-техниктиг баазазы чок. Чүгле төп черлерден эккелген материалдар-биле янзы-бүрү ажылдарны кылып турар. Тудугларда биче механизация ажыглаттынмайн турар. Ынчангаш ажылдың шынары куду, ажылдар үр үе иштинде кылдынып турар. Тудугга ажыглап турар материалдарның өл болуп турарындан бажыңнарның шалаларын чыл четпейн тырыр ужурга таварышкылаар. Эжик, соңга кастактары хажыыр. Кылган печкалар ыштаалып, үрелип туруп бээр. Бо бүгү байдалдарны болдурбазы-биле септелге-тудуг участогунга материал-техниктиг баазаның тудуун кылыр үе келген.

Он ийиги беш чылда эргелелдиң мурнунда салдынып турар сорулгалар улуг. Чунар болгаш хеп чуур комбинаттың чунар-бажың талазынга бир котельнаяны немей тудар, автопарктың гаражының тудуун болгаш аалчылар бажыңының капитал септелгезин чорудар. Бо чылын үстүнде айыттынган объектилерниң төлевилел-смета документациязын тургузуп, акшаландырыышкын айтырыын шиитпирлээр апаар. Оон ыңай чуртталга бажыңнарының септелгезин чорудар.

Бо юбилейлиг чылда бистиң эргелелдиң коллективи чоңга ачы-дуза чедирилгезин болгаш өске-даа планныг онаалдаларын күүседир дээш бүгү аргаларны ажыглап, кызымак ажылдаарын хүлээнген.

М. БАЛДАН,
чуртталга-коммунал ажыл-агый бүдүрүлге эргелелиниң начальниги.

ХУРАГАННАР МЕНДИ

СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозтуң Бора-Хөл хойжу бригадазының мурнакчы хойжузу Сарыг-оол Кужугет төрүүр чүс хойга онааштыр 100 хураганы камгалап, бир хойдан 2,9 кг дүктү кыргып алыр хүлээлгелиг. Бөгүн малчынның коданында 300 чаш хураган онча-менди доругуп турар. Эрткен чылда чүс хойга онааштыр 102 хураганы камгалап алган совхозтуң мурнакчы хойжузу Дуся Ондарны социалистиг чарышка кыйгырган.

Он ийиги беш чылдың ийиги чылында планныг онаалдаларын чедиишкинниг боттандырар база Улуг Октябрьның 70 чыл оюн төлептиг уткуур дээш сөзүн ээлээр дээш малчын кызымак ажылдап турар. Оларлары шыырландырбайн, чөп ажыглап, төрээн хойларын немелде чем-биле чемгерерин организастаан. Суг-биле болгаш мал чеми-биле кодан эки хандыртынган.

Б. МОНГУШ.
Чөөн-Хемчик району.

ЧАРЫШ КАЛБАРГАН

Он ийиги беш чылдың ийиги чылының планныг онаалдаларын чедиишкинниг күүседир дээш күш-ажылчы маргылдаа «Тыва даг-дүгү» комбинаттың септелге-механика цегиниң ажыл-ишчилериниң ортузунда калбарган. Коллективтиң ишчилери чарышты калбартып тургаш, эрткен ийи айларның бүдүрүлге планын эрте күүсеткен. Септекчилер чагыгларны өй-шаанда эки шынарлыг күүседип келген.

Февральда септекчилер 49,7 муң рубльдиң ажылын бүдүрген. Цехтиң ийи звенозунуң кайызының-даа көргүзүглери эки. В. Власов биле Б. Зайцевтиң удуртуп турары септекчилер бригадалары февральдың чарыжынга тиилекчи болган.

Токарь Ким-оол Ооржак февральда пландан ажыр 600 рубльдиң ажылын кылган. Оон кады ажылдап турар өөрү Николай Аладин, Виктор Никифоров, Виктор Карначев мурнакчыларның одуруунда чоруп турар.

С. САЛЧАК

СЭКП Тыва обкомундан, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумундан болгаш Министрлер Чөвүлелинден

1987 чылдың март 7-де СЭКП обкомунуң секретары, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутады Вячеслав Вячеславович Дунаевскийниң хенертен мөчээнин СЭКП обкому, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиуму болгаш Министрлер Чөвүлели ханы кажыыдал-биле дыңнадып тур.

СЭКП ТЫВА ОБКОМУ

ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУ

ТЫВА АССР-НИҢ МИНИСТРЛЕР ЧӨВҮЛЕЛИ

Советтер амыдыралы

ЭРТКЕН ҮЕДЕН ТҮҢНЕЛ ҮНДҮРГЕШ...

СЭКП Төп Комитединиң январь Пленумунга СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң кылганы «Эде тургустунуушкун болгаш кадр политиказының дугайында» илеткелин бүгү чурттуң чону таныжкаш, Пленумнуң шиитпирлерин амыдыралга боттандырып кирипкен. Оларның-биле бир демей, улус депутаттарының район Совединиң күүсекчи комитеди он тоску чыыштан бээр бодунуң ажыл-чорудулгазынга эде тургустунуушкунуң чамдык айтырыгларын шиитпирлеп көрген. Тодаргайлаарга, райкүүскомнуң килдистери, эргелелдери суурларже үнүүшкүннерни кылып, бүдүрүлгелерге, малчын бригадаларга, сүт-бараан фермаларынга чедип, коллективтер мурнунга отчёттарын берип турар. Отчёттар үезинде тургустунган чоннуң негелделеринге, сүмелеринге, база шүгүмчүлелдеринге дүүштүр ап чорудар хемчеглерни райкүүскомдан харылаар кижилерге хүлээдип келген.

1986 чылда чер-черлерде удуртукчуларның коллективтер мурнунга отчёттарын берген соонда, удуртукчунуң эде тургустунуушкунга дүүштүр четпестерин илередип, коллектив кежигүннери тодаргай саналдарны берген. Ооң кадээ Советтерниң күүскомнарының даргаларының, секретарьларының аттестациязын эрттирген. Эрткен чылдың декабрьда райкүүском аппарадының ажылдакчыларының, эргелекчилериниң, эргелел начальниктериниң, район чергелиг удуртукчуларының ажылынга үнелел бээри-биле айтырыглыг анкеталарны оларга тараткан. Ооң сайгарылгазын райкүүском түңнээн. Анкета райкүүском аппарадының ажылдакчыларының ажылында четпестерни илерединге, ылаңгыя күүском хуралдарын, сессияларны бедик деңнелге эрттиреринге, хүн чурумун шыңгыы сагыырынга дузалаан. Ол ышкаш райкүүскомнуң аппарат хуралдарын, район чергелиг удуртукчулар-биле хуралдарны кажан, кандыг хевирге эрттирзе экил дээрзинге ажыктыг харылар, сүмелер кирген, чамдык удуртукчуларның ажылынга бо анкета үнелелди берген.

Советтерниң кол ажылы — шиитпир күүселдези. Район, көдээ Советтерниң сессияларынга, күүскомнарның хуралдарынга бир чугула айтырыгны чугаалажып турар бис. Эрткен чылын район болгаш көдээ Советтерниң сессиязын 105 удаа чыылдырган. Аңаа чугула айтырыгларны сайгаржып, хүлээп алдынган шиитпирлерни күүсетпейн келгеннер-биле шыңгыы чугааны кылып келген. Райкүүском хөй шиитпир хүлээп алырын кызырган. 1985 чылда 26 хуралды эрттирип, 299 шиитпирни хүлээп алган турган болза, 1986 чылда 17 хуралды эрттирген, 211 шиитпирни хүлээп алган. Ол бүгүнү моондаа ээзжедириниң айтырыгларын көөрү чугула.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң деткимчези-биле райкүүском чамдык организас-массалыг ажылдарны сайзыраңгайжыткан. Сөөлгү чылдарда депутаттарның район слёдун Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң, район, көдээ Советтериниң депутаттарының киржилгези-биле бир дугаар эрттирген. Ук слёт депутаттарның харысалгазын улгаттырып, оларның ролюн чаа үе-чадаже кедүрген. Мооң түңнелинде доктаамал комиссияларның ажылы экижээн. Чижээлээрге, район Совединиң тос доктаамал комиссиязының чедизи үнүүшкүннүг хуралдарны чер-черлерге эрттиргилээн. Көдээ Советтерниң доктаамал комиссияларының хуралдары активтерниң киржилгези-биле эртип турар. Илереттинген четпестерни ону харылап турар район удуртукчулары-биле шиитпирлеп келген.

Бирги организастыг сессияның ажылындан моон соңгаарты чорудар ажылдар хамааржыр. Бо сессияга доктаамал болгаш өске-даа комиссияларның составын быжырымчалыг тургузарындан Советтерниң эки ажылы көстүр. Район, көдээ Советтерге кандыг доктаамал комиссия эргежок чугула, чеже депутаттан тургустунарыл, ийиде, комиссияның даргазы азы секретары кым болурул? Бо бүгү чугула айтырыглар. Комиссияларның даргаларынга ол ажылды эки билир кижини соңгууру күзенчиг. Сессиядан болгаш күүскомдан тургустунар күүсекчи комитеттер чанында комиссияларның шынар составынче онза сагыш салырының чугулазын эрткен үе биске көргүскен. Чамдык комиссияларның составы үргүлчү өскерлир, а чамдыктары бак ажылдавайн келген таварылгалар дүвүрээзинни болдура бээр тургулаан. Бо комиссияларга хамааржыштыр Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумундан ханы анализ, боттуг дуза херек.

Чер-черлерге соңгулдалар эрткенден бээр ийи чыл эрткен. Эрткен чыыштан илерээни — чамдык депутаттар боттарының соңгукчуларының мурнунга улуг идегелди шынзыдып шыдаваан. Ооң тодаргай бадыткалы район Совединиң үш, көдээ Советтерниң дөрт депутаттарының бүрүн эрге-хүлээлгелерин хуусаа бетинде күш чок болдурганы. Бо чүнү көргүзүп турарыл дээрге соңгулда кампаниязының үезинде бүгү тала-биле чедир хынаттынмаан, соңгукчуларның идегелин бүзүредип шыдавас, чүгле эргелерин бодаар, хоойлу ёзугаар хүлээлгелерин күүсетпес, төлеп чок кижилерни идип үндүргениниң бадыткалы-дыр. Маңаа оларны идип үндүрген округтуң соңгукчулары, күш-ажылчы коллектив, күүсекчи комитет база буруулуг апаар. Чүге дээрге депутатка деткимче көргүзери, хоойлу ёзугаар депутаттың негелделериниң күүселдези, ооң өөредилгези, соңгукчулар-биле ужуражылгазы, отчёттары контрольга тургустунмааныңдан частырыглар болдуна бээр. Ылаңгыя бир дугаар соңгуткан депутат-биле ажылды эгезинден эки чорудары — Советтерниң чугула ажылы.

Чер-чер Советтерниң соңгулдаларынга уткуштур округтарның девискээрлерин, санын база катап тодарадыр, эрги шиитпирлер-биле биеэгиле округтарның девискээриниң санын өскерилге чок арттырып турганы шын эвес. Амгы чыыштарга уткуштур бистиң районга чурттакчы чоннуң өскени-биле, чаа микрорайоннарның, малчыннарның турлагларының немешкени-биле соңгулда округтары немежир ужурлуг. Район Совединиң депутадынга кандидатты депшидерде бүгү талалыг өөренип көөрү чугула. Чижээлээрге, ыраккы малчыннарны суур төвүнден депшидип каарга, соңгукчуларга-даа, соңгуткан Совединге-даа чемеледи бээр чылдагааны ында. Практикадан алгаш көөрге көдээ Советтиң депутады хүлээлгезин район Совединиң депутадындан ажыр күүседип турар. Ооң соңгукчулары-биле харылзаазы доктаамал. Моон соңгаар район Совединиң депутаттарының ажылын чугулага алыры черле күзенчиг.

Ш. СААЯ,
улус депутаттарының Өвүр район Совединиң күүсекчи комитединиң секретары.

Вячеслав Вячеславович ДУНАЕВСКИЙ

СЭКП обкомунуң секретары, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутады, экономика эртемнериниң кандидады Вячеслав Вячеславович Дунаевский 1987 чылдың март 7-де 46 харлап чорааш, хенертен мөчээн.

В. В. Дунаевский 1941 чылдың апрель 9-та Минск областың Пуховичевский районунуң Блонь суурунга төрүттүнген. Күш-ажылчы ажыл-чорудулгазын 1958 чылда Казах ССР-ниң Кокчетав облазынга «Курганстройпуть» трестиң тудуг-монтаж поездизинге чолаачылап эгелээн. 1959 чылдан 1964 чылга чедир Курганның көдээ ажыл-агый институдунга өөренген, ону доосканының соонда Тыва АССР-же ажылдаары-биле чоруттурган болгаш Каа-Хем районнуң «Октябрь 14 чылы» колхозунга кол зоотехниктеп ажылдап турган. 1964 чылда В. В. Дунаевский Совет Арминың хүрээлеңинге албан эрттирип барган. Шериг албанындан халажып келгеш база катап «Октябрь 14 чылы» колхозка кол зоотехниктеп, а ооң соонда Каа-Хемниң көдээ ажыл-агый бүдүрүлге эргелелиниң начальнигиниң оралакчызы —кол зоотехник болуп ажылдаан. 1970—1972 чылдарда республиканың Көдээ ажыл-агый министерствозунуң кол зоотехнигинге, Кызылдың күрүнениң уксаажыдылга станциязының директорунга ажылдаан.

1972 чылда В. В. Дунаевский СЭКП обкомунуң көдээ ажыл-агый килдизиниң инструкторунга бадылаткан, а 1976 чылдың августа СЭКП Таңды райкомунуң бирги секретарынга соңгуткан. 1982—1985 чылдарда СЭКП ТК-ның чанында Ниитилел эртемнериниң академиязынга өөренгеш, кандидат диссертациязын камгалап алган. Академияны доосканының соонда СЭКП Бии-Хем райкомунуң бирги секретарынга ажылдаан. 1986 чылдың январьда СЭКП обкомунуң секретарынга соңгуткан.

Партияның область организациязының чорудуп турганы бүгү-ле албан-дужаалдарга В. В. Дунаевский ак сеткилдиг күш-ажылдың үлегерчижээн көргүзүп, бүгү күжүн, билиин, дуржулгазын партияның херээнге бараан болдуруп келген. Ажыл-агый болгаш социал-культура тургузуушкунунуң айтырыгларын шиитпирлээринге ажыл-херекчи болгаш чогаадыкчы чоруун көргүзүп, көдээ ажыл-агыйның хөгжүлдезиниң амгы айтырыгларын эки билир чораан. Бодунга болгаш кадрларга негелделиг турган. Ооң бедик бүдүш-шынарлары — чаагай сеткилдии, бөдүүнү, кижилерге сагыш човаңгыры дээш ону билир болгаш ооң-биле кады ажылдап турган кижилер хүндүлээр.

Вячеслав Вячеславович хей-нити-политиктиг ажылды идепкейлиг кылып чораан. Ол СЭКП обкомунуң бюро кежигүнү, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутады турган. ССРЭ-ниң медальдары-биле шаңнаткан.

Коммунист, эки эш Вячеслав Вячеславович Дунаевскийниң чырыткылыг тураскаалы бистиң чүректеривиске кезээде артар.

Г. Ч. Ширшин, Ч.-Д. Б. Ондар, В. Е. Серяков, Г. Н. Долгополов, Д. К. Ооржак, А. И. Ванжа, М. Е. Абрамов, В. М. Евтешин, В. Н. Кошелев, Б. П. Свинцов, З. А. Седыпей, М. К. Шыырап, В. Ю. Хусаинов, В. А. Кочергин, Ш. П. Куулар, К. А. Маспык-оол, Г. А. Заркевич, Ш. Д. Ооржак, В. Д. Куркутов, Ю. А. Чихачев, И. М. Суваидин.

ХУРАЛ СООНДА БОДАЛ

Тожу районнуң «Тоора-Хем» совхозка 1986 чылдың түңнелдерин үндүрген хурал болуп эрткен. Мал ажыл-агыйлыг совхозтуң он ийиги беш чылдың бирги чылында күрүнеге эът, дүк, сүт дужаар планының күүселдезиниң дугайында илеткелди совхоз директору В. К. Маныкай кылган.

Чыл түңнели-биле өшкү кадарчызы Маңгыр Кол, инек кадарчызы Седип-оол Кол ивижи Точка Лопсаң-Базыр, саанчы Раиса Бараан олар малдың баш санын болгаш чаш төлүн камгалап алыр талазы-биле эки түңнелдерлиг болган. Оларның аразында өшкү кадарчызы Маңгыр Кол чүс өшкүден 96 анайны алган. Аңаа районнуң мурнакчы малчыны деп атты болгаш чемпион лентаны тывыскан.

Дуржулгалыг саанчы Раиса Бараан бир саар инектен 1000 кг сүт саар хүлээлгезин 1187 килограммга күүсеткен.

Эки түңнелди, бедик көргүзүглерни чедип алырынга шаптыктыг, ажыл-агыйжы эвес чүүлдерниң түңнелинде совхоз мал бажы өстүрер планын күүсетпээн. Малдың янзы-бүрү чылдагааннар-биле хоравар чоруун совхоз директору айтып, чамдык малчыннарның ээ-харысалга чок чоруун кескү чижектер-биле сойгалаан. Эде тургузуушкун үезинде бот-орулга-чарылга өг-бүле керээзи дээн ышкаш мурнакчы арга-дуржулганың ужур-утказын кол болгаш ортумак тускай эртемниглер малчыннарга чедир тайылбырлап бербейн турар дээрзин айыткан.

Совхоз бот-акшаландырылгазын чедир боттандырып шыдавайн турар. Ооң түңнелинде күрүнеге миллион ажыг рубль өрелиг. Продукцияның бот-үнези ам-даа бедик боор артпышаан. Машина-техниканың болгаш кывар-чаар чүүлдүң камналгазы куду. Совхозтуң 24 машиназының чүгле 14 хирези ажылдап турар. Ногаажылар звенозу совхозта шуут чок. Ногаа өстүрер болгаш ногаажылар звенозун организастап тургузарының айтырыгларынче совхозтуң дирекциязы кичээнгей салбастаан.

Каш чыл бурунгаар «Совет Тыва» колхозтуң ногаажылары эки көргүзүглери дээш Москвада улус ажыл-агыйының чедиишкиннериниң делгелгезинче-даа чорупп турган. Ол чүл дээрге Тожу районнуң девискээри ногаа культураларының өзеринге таарымчалыг дээрзиниң херечизи-дир.

Амыдырал хандырылга болгаш чуртталга-тудуг айтырыгларының талазы-биле совхоз планын күүсетпээн. Бо дээрге совхозтуң тудугжуларының чалгаа болгаш шушпең, олутпай чоруунуң херечизи-дир. Суурда бо хүннерге чедир 86 кижи бажың оочурунда хевээр артпышаан, а 24 өреге шуут бажың чок.

Хуралдың эртип турарындан алгаш көөрге безин таваар маажым чорук, бүгү чүүлдү саазын кырынче чылдырар, хей черге мактал, сан-түң сүрер, четпестерни чажырар чүүлдер илдең. Бир эвес үргүлчү мындыг болур чүве болза хурал соонда кижилерниң сагыш-сеткилинге чүү артарыл? Хуралдан хуралче көжүп чоруур айтырыгларны соксаткаш, четпестерниң чылдагааннарын, ооң үнер дөзүн анализтеп, ону ажып эртер дээш кандыг ажылды чорудуп, сорулганы салырыл деп чүүлдерге харыдан берзе эки.

Т. КУШКАШ.

ХӨРЗҮННҮ ШЫН ҮЛДҮРЕДИРИНИҢ ЧУРУМУ

Тараа чаштырылгазының эгелээр мурнунда тараа шөлдериниң хөрзүнүн система ёзугаар дараазында аргаларны ажыглап тургаш үлдүрертир. Агаар-бойдузу кааңнаар черлерге хөрзүннүң шынары баксырап, хөрзүн чазын курган, доозуннанып, бодунуң шыгын чидирип, хатка алзып болур. Кургаг хову болгаш хову зоналарынга хөрзүннүң шыгын чидирбес сорулга-биле зона системазының аргазы ёзугаар культиваторлар болгаш шиш дугуйлуг агрегаттар-биле черни үлдүрертир.

Үлдүрерткен шөлдерде хөрзүннүң шыгы эки болгаш тудум, бок үнүш дораан өзүп кээр. Ол үнүштерни тараа чаштырарының мурнуу чарында, 3-4 хонук бурунгаар, хорааннаан турар ужурлуг.

Элезиннелчек хөрзүннүг кургаг хову зоназынга эрте чазын чер үлдүредиишкинин аргалыг болза чорутпааны дээре. Чүге дээрге ындыг черниң хөрзүнү дүрген курган каар ийикпе азы хатка доозуннанып чоруй баар.

Чоогунда арга-ыяштыг хову зоназынга черниң хөрзүнүн хандыр үлдүрерткен херээ чок. Бо ажылдарны чорударынга БИГ-3 деп илиирлерни, өске-даа хөрзүн камгалаар агрегаттарны ажыглаар. Тарылга мурнунда хөрзүн үлдүредиишкининиң черже ханызы үрезин чыдар хемчээлден ханылавас ужурлуг. Чүге дизе каан агаар-бойдустуг зоналарга хөрзүн дүрген кургаар болгаш хөрзүннүң шыгы чиде бээр.

Көдээ ажыл-агый культураларын интенсивтиг технология ёзугаар ажаап чорударда, тараа чаштырылгазы-биле хөрзүн үлдүредириниң аразында хуусаазы узавас ужурлуг. Бо ажылдарны хары угда, комплекстиг чорутса чогуур.

Хөрзүнү дыгый черлерге тараа чаштырар мурнунда СЗС-2,1 деп үрезин чаштырар сеялкаларны ажыглаарга шынары куду апаар болганда, КПЭ-3,8 деп сеялкаларны ажыглааны дээре.

Л. ДАВЫДОВА,
Көдээ ажыл-агыйның дуржулга станциязының улуг эртем ажылдакчызы.

ЧОННУҢ АРГЫЖЫЛГАЗЫ ЭКИЖЭЭН

Бай-Тайга районда «Кара-Хөл» совхоз республиканың эң ырак дээн булуңнарының бирээзи. Мооң мурнунда, 1986 чылдың декабрь төнчүзүнге чедир Кара-Хөлче аргыжылга кончуг багай байдалга турган. Кызыл- — Тээли — Кара-Хөл рейстиң самолёду неделяда үш ужар турган. Ол самолёт сөөлгү чылдарда орта ушпастаан турупп берген. Чамдыкта 10 —20 хонуктарда ушпайн баар таварылгалар тургулаан.

Кара-Хөлдүң почтазын база-ла ол самолёт экээр. Хары угда 15 хонуктуң сүг солуннарын, журналдарын алыр таварылгалар бистиң чурттакчыларга таваржып тургулаан. Ол ышкаш кино почта дамчыштыр келир болганда база үстүп турган. Самолёттуң орта ушпайн турганындан албан-херек аайы-биле азы хуузунда херек кылыр кижилер кыштың соогунда, чайның изиинде совхозтуң албан машиналарының кырынга, чолаачыларга аартыктады-аартыктады, олуруптар ужурга таваржып тургулаан. Ырак-узак хоорайларда өөренип турар студентилер байырлалдар таварыштыр, кыска-даа, узун-даа хуусаалыг дыштанып чораан Кызыл-Мажалык, Тээлиге ийи-үш хонар таварылгалар хөй турган. Оон кедерезе чадаг кылаштаар. Чамдык таварылгаларда ада-иелери хуузунда кижилер машиназын хөлезилээр чүве.

Сөөлгү үеде, 1987 чылдың январь айдан эгелеп херек көскүзү-биле өскерилген. Ол чүл дээрге бистиң ыраккы Кара-Хөлге самолет неделяның 6 хүнүнде ужуп турар апарган. Бистер, кара-хөлчүлер, өөрүвес аргавыс чок. Кара-Хөлче чазаглыг орук чок болганындан бистиң аргыжылгавыс чүгле агаар оруу-ла болгай. Сөөлгү үеде рейстерни неделяның үш хүнүнде Кызыл — Тээли — Кара-Хөл кылгаш, үш хүнүнде Кызыл — Кызыл-Мажалык— Кара-Хөл кылганы чонга дыка таарымчалыг байдалды тургускан. Ооң уламындан кара-хөлчүлер республика-даа, төп-даа солуннарны хүннүң номчуур аргалыг апарган бис. Ынчангаш кара-хөлчүлер Тываның авиабүдүрүлгезинге бистиң аргыжылгавыска таарымчалыг байдалды тургусканы дээш өөрүп четтиргенивисти илергейлеп турар бис.

Х. СЕРЕКОВ.

СЕПТЕЛГЕДЕ

Алазының изин салгаан тракторист Эрес-оол Ондар бо хүннерде «Хөндергей» совхозтуң мурнакчы механизатору боор, төрээн совхозунда комбайнерлеп, трактористеп ажылдап чоруур. Ол эрткен чылын социалистиг хүлээлгезин ажыр күүсеткен болгаш 126 кг кывар-чаар материалдарны камнап алган.

Эрес-оол Дакаевич бодунуң тракторун ам септеп, белеткеп алган. Бо хүннерде ол совхозтуң көдээ ажыл-агый машиналарының септелгезинде ажылдап турар.

Х. ООРЖАК.
Чөөн-Хемчик район.

ХАРЫЫ ЧОК

Эртем-техниканың бо хире сайзыраңгай үезинде бистиң Чадаанада радио дамчыдылгазын дыңнавайн олурар кижилерниң бары силерни кайгадыптар чадавас.

Бир эвес хоорайның чуртталга бажыңнарын чаңгыстап эргип көөр болза, чамдык бажыңнарже радио дамчыдылгазының шөйген удазыннары хамаан чок, оларның чанында кадаан чагылар безин көзүлбес. Чижээлээрге, Подгорная кудумчузунуң чамдык чурттакчылары чээрби чыл ажыг радио дыңнавайн келгеннер. Ол-ла кудумчунуң чурттакчыларының суг хандырылгазы четпес, чоок-кавыда кудук чок, үр үениң иштинде ыракта кудуктардан азы кочегаркалардан суг узуп ап келгеннер.

Бо дээрге, чоннуң амыдырап-чурттаарынга эргежок чугула айтырыглар-дыр. Ол айтырыгларны хоорай Совединиң депутаттарынга, хоорайның албан черлериниң удуртукчуларынга та чеже тургускан чүве. Ынчалза-даа чурттакчыларның чөптүг негелделеринге мынчага чедир кандыг-даа харыы чок.

М. ШОЙДАР.
Чөөн-Хемчик район.

Чоннуң чурттап турар чериниң аайы-биле

ДЕМНИГ АЖЫЛДЫҢ ТҮҢНЕЛИ

Ажыл-агыйның онаалдалыг, чымыштыг ажыл-ижинден аңгыда Шамбалыг суурнуң чурттакчыларының хостуг үезин культурлуг, ажыктыг болгаш солун кылдыр эрттирер талазы-биле чоннуң чурттап турар чериниң аайы-биле эртип турар янзы-бүрү спортчу маргылдааларга, темалыг кежээлерге, байырлалдарга киржилгези, мурнуку чылдарга деңнээрге, дыка идепкей. Чижээлээрге, чоокта чаа совхозтуң ажыл-ишчилери өөреникчилер-биле кады бир дыштанылга кежээзинге чыглып келген. Көдээ Культура бажыңының фойезин кежээниң темазынга дүүштүр шимээн. Агитквартиралары үндүрген хана солуннары чараштыр бижиттинген үлегер домактар, йөрээлдер кежээниң утка-шынарын чиге сөглеп турган.

Агитквартиралар аайы-биле тыва чемнер делгелгезин база организастаан. Манчы хуужуур, боова, боорзак, ааржы, курут, соктаан кулча, өремелиг тараа, далган, саржаг, чөкпек, чочак, үүргене кадыы болгаш кат-чимистен кылган чемнерниң кандызы чок дээр. Тыва аъш-чем кылыгларының талазы-биле Студенческая кудумчунуң аныяк чурттакчызы Лина Садыы чээрби ийи аңгы чемни белеткээш, бирги черни алган. Ийигизин —Чечек Ооржак, үшкүзүн —Чечек Монгуш, дөрткү черни Кара-Уруг Монгуш олар ээлээннер. Тиилекчилерге түс-түс шаңналдарны жюри кежигүннери тывыскан.

Арган, дараав, чазап кылган идик-хеп, эдилелдер делгелгезин кежээниң киржикчилери хөлчок сонуургаан. Тыва тоннарга, эдилелдерге тыва хээлерни чедимчелиг ажыглап тургаш, дааразы черле шевер. Өг ыяжын хөгжүм херекселдерин чазап белеткээш база делгээн. Уран шеверлер—Сула Ондар, Каракыс Маадыр, Долбаа Монгуш, Кара-оол Садыы оларның чогаадыкчы ажылы дээш кым өөрүвес боор, кижи бүрүзү-ле шеверлерге улам сагыңгыр, тывыңгыр ажылдаарын күзеп турган.

Уран номчулгага, тыва улустуң ырларын, чечен чугааларын, тывызыктар, кожааннар, кожамыктар күүселдезиниң талазы-биле конкурска киржикчилер хөй болган. Дашуу Сарыглар «Чаашы-Хем», «Бай-ла Хемчиим» деп ырыларны, Өкүмей Сарыглар биле Байлак Коңгаа «Хөректедип чорааным мен» деп ырыны, Анай Чыргалдың дүрген-чугаазын, Хорлуу Ооржактың хөй тоотпалаарын чыылганнар сонуурган көргеш, тиилекчилер кылдыр санап, шаңнал-макталды-даа тывыскан.

Суурнуң хоочун чурттакчызы, сеген харлыг Дугаржав ирей сөс ап, чүве чугаалааш дыштанылга кежээзи-биле колбаштыр чыылганнарга эки күзээшкиннерни кылып, бодунуң назынында көрүп келген байырлалдар дугайын сактып оон үлегерлеп ап болур эки чаңчылдарны-даа сүмелээн.

Культура бажыңының чанында шөлге спортчу маргылдаалар болган: баг хап, тевектеп, шоодай кедип алгаш чаржып ойнап шаг болган. Спортчу оюннарга агитквартира бүрүзүнден дөрт-дөрт кижи киржип, командаларны тургускан.

Кежээниң эрткенин түңнеп, чедер, четпес талаларын база сайгарган. Ниитизи-биле агитквартиралардан бирги черни «Аржаан», ийигизин—«Аян», үшкүзүн «Сайзанак» олар ээлээн.

Кежээге өөреникчилерни киириштиргенинде утка-ла бар. Бирээде, ада-иези-биле, улуг кижилер-биле кежээниң киржикчилери боор тургаш оларның бот-идепкейи, сонуургалы улгадыр. Ийиде, кежээден олар кижизидилге утка-шынарлыг дыка хөй үлегер-чижекти алырлар. Ол ышкаш улуг, биче кижилерни хүндүлеп билир, оларның эки мөзү-шынарын өттүнер, өөренир чорукка кижизиттинер.

Темалыг дыштанылга кежээлерин эрттиреринге совхозта хереэженнер чөвүлелиниң (даргазы С. Монгуш) арга-дуржулгазы өзүп орар. Совхозтуң дирекциязының, партия, профэвилел комсомол комитеттериниң талазындан деткимче база эки-дир. Чоннуң чурттап турар чериниң аайы-биле чон ортузунга масса-политиктиг, кижизидилге ажылдарын демниг шиитпирлеп, ону үзүктелдирбейн турарга, чурттакчылар боттары-ла чаа бодалдарын, саналдарын илередип кээр. Бо дээрге эде тургустунуушкунну эгелээнивистиң бир кескү чижээ болур.

Ч. ОСУР.
Кызыл район.

Ажыктыг дуржулга

АКМАТОВ ХОЙЖУНУҢ ӨӨРЕДИИ

Иссык-Куль областың Тон районда партияның XXII съездизи аттыг колхозтуң улгаттыр каттыштырган хойжу бригадазының бригадири Таштанбек Акматовту Киргизияның чурттакчылары хой ажылында коллективтиг керээни шиңгээдириниң эгелекчизи деп санап турар.

Кереэже шилчээн каттыштырган бригадада күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү түс-түс турар коданнарынынга деңнээрге үш катап хөй болган дээрзин чурагайжылар санаан. Ында хой бүрүзү арыг орулганы чеди катап хөйнү кирип турар, а продукцияның бот үнези ийи катап чиик. Акматовтуң бригадазы чаа арга-биле үш чыл дургузунда ажылдап келгеш төрүүр чүс хойдан ортумаа-биле 143 хураганны, бир баштан 5 килограмм дүктү ап келген. (А районнуң эвээш санныг хойжу коданнарында бо көргүзүг түс-түста 94 болгаш 3 килограмм болуп турар).

Даглыг Киргизияда хой ажылы — көдээ ажыл-агыйның кол адыры. Хой эъди болгаш дүк бүдүрер талазы-биле ол эвилеңнешкен республикаларның аразында үшкү черни ээлеп турар. Ынчалза-даа Таштанбек Акматовтуң чугаазы-биле алырга, сөөлгү чылдарда бо адырда бергелер база бар, продукцияның кол-кол хевирлериниң талазы-биле көргүзүглер кудулаан, чамдык ажыл-агыйларда малдың баш саны кызырылган. Хой ажылынга 30 хире чыл болуп турар Акматовтуң бодалы-биле алырга мооң кол чылдагааны хойжунуң күш-ажылын эрги ёзу-биле организастап турарында.

Киргизияда 500—700 баш хойлуг коданны 2—3 кижилиг бригада ийикпе хойжу бодунуң өг-бүлези-биле кадарары чаңчыл апарган. Чоорту ындыг бригадалар бергедээшкиннерге таваржып эгелээн. Республиканың мурнунда сорулгалар улам улгаткан, а ону күүседир —күш бичии. Кажааларны аңгы-аңгы черлерге тудуп турган. Хойну улуг девискээрге тарай-тарай кадарар чорук адырны концентрастаарынга, хол-биле кылыр ажылдарны механизастаарынга шаптыктап турган. Чурттакчылыг черлерден болгаш культура төптеринден хоорук чорук чаа бригадаларны тургузарынга, малды ажаап-тежээрин эки билир кижилерни хаара тударынга база моондак болуп турган.

Ынчангаш Таштанбек Акматов ол чаңчылды үрээр дээш шиитпирлээн. Колдуунда аныяктардан тургустунган тос кижи оон чаа хевирлиг бригадазынче кирер деп шиитпирлээн. Бүдүн чартык муң баш хойну хүлээп алыр дипшиннер. Чогум амгы үеде олар ийи муң ажыг баш хойну кадарып турарлар. Хой ол хире санныг турда оолдаашкын үезинде кижилер шупту бир-ле ажылче хаара туттунар, бригадада быжыглаттынган техниканы-даа долу күш-биле ажыглап болур.

Кереэлиг бригада биле ажыл-агыйның удуртулгазының аразынга кереэ чардынар, аңаа талаларының кайызының-даа хүлээлгелерин тодарадыр. Боттарының бүгү бүдүрүлгечи айтырыгларын боттары шиитпирлээр арга малчыннарга тургустунар. Бодунуң ээлчээнде администрация эргежок чугула бүгү чүүлдер-биле бригаданы хандырар. Чижээ, Акматовтуң бригадазынга чаа хой кажааларын чуртталга бажыңын тудуп берген, сугну доктаамал сордуруп турар кудукту кылган. Оон аңгыда хой кадарар тускай участокту база үзүп берген, мал чеми шыгжаар черлерни база тургускан, малдың зооветеринарлыг хандырылгазының графигин бадылаан.

Бригадада бухгалтерияның хууда санын ажыткан, чыл дургузунда коллективтиң чарыгдалдарын ында бижип турар. Малчыннарга ай санында аванс акша бээр. А үзе санаашкынны продукция дужааган соонда кылыр, аңаа эчис түңнелди барымдаалаар. Оон уламындан хойнуң продуктулуг чоруун бедидери дээш сонуургал улгадыр. А тускайлаан техниканы, өске-даа чүүлдерни эң хумагалыг чарыгдаар апаар.

Акматовтуң үлегерин эдергеннериниң бирээзи, Ош областа Алай районнуң Ленин аттыг совхозта улуг хойжу Джапышов мынча деп чугаалап турар:

— Хумагалыг, ажыл-агыйжы болурунга бисти бот-орулга-чарылга өөреткен. Мээң бригадада эштерим хойну зоотехниктиг негелде ёзугаар чемгерип турар, а сакманщиктер херек апарза, баштайгы чеже кижи херегин ылавылап алыр бис. Бригада фондузунда көпеек бүрүзүн камнап турар бис.

Бригада иштинде чарыгдалды болгаш кижи бүрүзүнүң күш-ажылчы салыышкынын бригадир биле бригада чөвүлели санап турар. Күш-ажылчы киржилгениң коэффициентизин соңгулдалыг ол орган боду тодараткаш, немелде төлевирни база боду үлеп турар. Күш-ажылдың болгаш сан-хөө чурумунуң хажыдыкчыларынга база ол боду хемчег көргүзер эргелиг.

Техниктиг, материалдыг курлавырларны ажыглаар талазы-биле бригада кежигүнү кижи бүрүзү эгелекчи санал үндүрүп болур. Ош областа улуг хойжу Ташболот Акматовтуң (Таштанбектиң аттажы) чугаазы-биле алырга ооң бригадазының кежигүн бүрүзү бригаданың эргезинде тракторну башкарып билир. Ынчангаш мал чеми тараан шөлдү боттары болбаазырадып турар. Олар кодан бүрүзүнде хойжу дузалакчы албастаан, кажааларны безин боттарының күжү-биле септеп ап турар.

Киргизияда бригада кереэзинче шилчээн хойжулар шупту-ла күш-ажылды организастаарының бо чаа аргазын бүгү тала-биле ажыктыг деп санап турар. Чаңгыс бригадага төрүүр хойну-даа азырап, эътке дужаарларын семиртип-даа болур. Малга чем белеткээриниң өртээ чиик, кажаалар саны кызырылган. Социал-амыдырал болгаш культура хандырылгазының айтырыгларын шиитпирлээри база чиигээн. Бригадаларның улуг эвес төптеринге кызыл-булуңнарны дериг, чунар-бажыңнарны, бөдүүн спорт тудугларын кылгылап алган. Бо чорук аныяктарны хаара тударынга база улуг идиглиг болуп турар.

Хойжунуң билиг-мергежилин бедидерин база бот-орулга-чарылга негеп келир. Ынчангаш, дыка хөй хойжулар көдээ ажыл-агый техникумнарының болгаш дээди өөредилге черлериниң бот-өөредилге салбырларынче кирип турар. Бригадир Таштанбек Акматов база Киргизияның көдээ ажыл-агый институдун бот-өөредилге-биле дооскан.

Чаа арганың артык кужу илдең. Ынчалза-даа Киргизияда бо арга-биле колдуунда Иссык-Куль областың малчыннары ажылдап турар. Чер-черниң байдалын хандыр өөренип көрбейн, эки белеткенмейн, бот-орулга-чарылгаже шилчиир деп оралдажыышкын кылып турган черлер база тургулаан.

Евгений ДЕНИСЕНКО,
ПМА-ның корр.
Фрунзе хоорай.

КИЖИ БОЛГАШ ХООЙЛУ

ЧӨПШЭЭРЕЛДИ КЫМГА БЭЭРИЛ

БОО-МОҢГУ аймаан кадагалаарының болгаш ажыглаарының чурумун сөөлгү үеде улам шыңгыыраткан. Ол хемчеглер хамыктың мурнунда совет кижилерниң амыдырал-чуртталгазын болгаш кадыкшылын камгалаарынче угланган. Араалыг-даа, бөдүүн-даа боолар озалдыг, оларны кайы-хамаан чок каап, ылаңгыя уруглар ойнаар черге тургузуп болбас болгай. Ол ышкаш арагалаарынга сундулуг, угааны четпес азы шош-содаага туралыг кижилерге боо тутсуру шуут хоруглуг.

Чамдык таварылгаларда боо аймаан хамаатыларга черле чөпшээрээр ужурга таваржыр. Хамыктың мурнунда аңчыларга ону бээр, аңчылар ниитилелдериниң кежигүннеринге ону ийи-чаңгыс таварылгада, мөзү-шынары чогумчалыг, аңныыр сезоннарында идепкейлиг киржип турар деп үнелеткенде, чөпшээреп турар. Ниитилел кежигүннери араалыг бооңу аңнаарда канчаар эдилээриниң талазы-биле тускай шылгалда база дужаар апаар. Аңаа боо чөпшээрээрин дилээн бижикке республиканың аңчылар ниитилелиниң болгаш Аңныыр-тывыш ажыл-агый эргелелиниң удуртукчулары ат салыр.

Ук кижиниң характеристиказынга болгаш дилег бижикке районнарда ниитилелдерниң удуртукчулары, аңныыр инспекторлары база ат салып болур.

Аңныыр боозунга ажыглаар окту, дарыны, тараа окту, холаны, аңныыр билединболгаш боо эдилээрин чөпшээрээн иштики херектер органнарының бижиин көргүзүп тургаш, садыг организацияларындан садып алыр.

Бо чүүлдерге чүнү удуртулга болдуруп турар бис? ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң 1975 чылда үндүргени «Аңныыр бооларын садып алырының, бүрүткээриниң болгаш шыгжаарының чаңгыс аай чурумун доктаадып тургузар дугайында» доктаалын барымдаалап турар бис. Ол доктаалды боттандырып турарын контрольдаарын, боо садар чөпшээрел бээрин иштики херектер органнарынга дааскан.

Аңаа чоокта чаа кирген немелдеде араалыг болгаш бөдүүн бооларны милиция органнарының чөпшээрели-биле аңныыр билеттерин көргүзүп тургаш садып алырын көрген. Хамаатыларның боомоңгузун бүрүткээри, ону катап бүрүткээри дээш, оларның ниити байдалын хынааны дээш 1-ден 3 рубль чедир төлевир киирерин база немээн.

Моон алгаш көөрге, боо эдилээр чөпшээрелди ак сеткилдиг аңчы кижи бүрүзү ап болур. Маңаа хамаарыштыр кол демдеглээр ужурлуг чүве чүл дээрге, боо аймаан кадагалаарының чурумун шыңгыы сагыыры. Чамдык кижилер боозун, огун ханага, хевиске азар азы аксы ажык шкафтарга, кладовкаларга, гаражтарга, дачаларга шыгжап турар. Ындыг таварылгада бо айыылдыг эдилелди кым-даа холга тудуп болур. Ылаңгыя боо аймаа элээдилерниң, ээзирик кижилерниң холунче кирер болза, дыка айыылдыг.

Бистиң аравыста боо эдилээр чөпшээрел албаан хирезинде ону шыгжап турар кижилер база бар. Ындыгларның чепсээ арагачылар, ниитиниң корум-чурум хажыдыкчылары болгаш өске-даа «иделгел чок» кижилер холунга киргилей бергилээр таварылгалар бар. Ооң уламындан чурттакчылыг черлерге боо чаза тутканындан хай-халап үнүп турган чоруктар база бар болгай. Харын чамдык таварылгада чепсекти кем-херек үүлгедиринге-даа ажыглап турган.

Аңаа чижектерден көрээлиңер. Эрткен чылдың ноябрьда «Шамбалыг» совхозта бир өгге бажыңга белеткээн ээзиртир суксун ишкениинден маргылдаа үнген. Даржаа биле Кулагин деп ийи кижиниң алгыжы боо чаза тударынга чедирген, ооң түңнелинде Куулар деп кижи амызындан чарылган. Ук боо кайда-даа бүрүткеттинмээнинден ээзирик улус холунче кирген.

Туран хоорайда чурттап турар Б. Коретапс деп кижиниң бүрүткетпейн, гаражынга чажырып алган чыткан боозун билдинмес кижилер оорлаан. Эрткен чылдың ноябрьда Арыг-Үзүү суурга алды классчы оол боо-биле ойнап тургаш, акызын эндепкен.

Мындыг чижектерни моон-даа хөйнү чугаалап болур. Үндүрер түңнел кандыг болур? Кайы-хамаан чок боо эдилеп болбас, а чөпшээредип алган боозун ооң эдилекчизи кижи бодунуң доктаамал чурттап турар черинге, аксын так хаап каар демир шкафка, боону адыргаш, шыгжаар ужурлуг. А ок аймааны аңгы суггар болза эки.

Боо-моңгу аймаан кадагалаарының чурумун шыңгыырадыры-биле ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиуму 1984 чылдың июньда «Боо аймаан болгаш аңаа ок-чемзекти садып алырының, шыгжаарының болгаш ажыглаарының чурумун хажытканы дээш административтиг харысалга дугайында» Чарлык хүлээп алган. Боону чурум хажыдып садып алганы, багай кадагалааны, өске кижилерге чөпшээрел чок ачылатканы азы сатканы дээш кандыг хемчег онаарын ында айыткан. Ол ышкаш ону орукка ап чоруурунуң чурумун хажытканы, бүрүткээр чурумун эрттиргени дээш кандыг хемчег онаарын база тодаргай айыткан. Аңчылар ниитиделинден үнген хирезинде, боозун дужаарындан ойталаар кижилерге онаар хемчег дугайын база ында чугаалап турар.

Маңаа немээр ужурлуг бир кол чүүл болза, он алды хардан 18 хар чедир элээдилер боо эдилээриниң чурумун хажыдар болза, харысалгага ниити чурум ёзугаар онаажыры. Боо аймаан садып алырының, кадагалаарының, эдилээриниң чурумун хажыдар база ону боду кылып белеткээр болза, РСФСР-ниң КД-ниң 218 чүүлүн ёзугаар 5 чыл чедир шиидип болур. А бир эвес бүрүткел чок чыткан боозун эки тура-биле дужаап бээр болза, ындыг кижиге харысалга онаавас.

А. ДАНЧАЙ-ООЛ,
республиканың Иштики херектер министерствозунда чөпшээрел системазында инспектор.

ДЕЛЕГЕЙ МЕДЭЭЛЕРИ

ДОПЧУЗУ-БИЛЕ

ОТТАВА. Европада ортумак ыракшылдыг ракеталарның айтырыын өске хөй айтырыглардан ылгааш, ооң талазы-биле тускай аңгы дугуржулганы доп-дораан чарар дугайында СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң медеглелинде саналга Канаданың даштыкы херектер министри Джозеф Кларк байыр чедирип деткээн. Ук министрниң ында тараткан медеглелинде ол санал талазы-биле «боттуг ёзу-биле» чугаалажыышкыннарны чорударынче ССРЭ-ни болгаш АКШ-ты кыйгырган. Кларктың чугаазы-биле алырга, Европада ортумак ыракшылдыг ракеталар талазы-биле дугуржулгаларны соңгаарлатпайн чедип алыры болгаш дээди деңнелге ужуражыышкыннарны катап эгелээри Чөөн болгаш Барыын чүктерниң аразында харылзааларны экижидеринге дузалаар болгаш боо-чепсекке контроль дугайында өске чугаалажыышкыннарга чугула идигни бээр.

НЬЮ-ЙОРК. «АКШ — ССРЭ: тайбыңче көвүрүглер» — хамаатылар солчур талазы-биле программаны ынчаар адаар. Ол программа ёзугаар хөй-ниити организацияларының чалааны-биле Нью-Йоркка совет хамаатыларның бөлүү чеде берген. Москвадан, Киевтен болгаш Тбилисиден эртемденнер, хөй-ниитиниң төлээлекчилери, шажын ажылдакчылары, ниитизи-биле 12 кижи ийи неделя иштинде Нью-Джерси штатта бөдүүн американнар-биле ужуражып, школаларга болгаш университеттерге дискуссияларга киржирлер. Совет кижилер американнарның бажыңнарынга чурттаарлар.

«АКШ — ССРЭ: тайбыңче көвүрүглер» программаның сорулгазы бот-боттарын эки билчип алырында деп ооң күүсекчи директору Ричард Хоу-Росс медеглээн. Ону кылырынга америк болгаш совет кижилер чүгле чугаалажыышкыннар кылыр столдар артынга эвес, олар бот-боттарының аразында үргүлчү ужуражыр ужурлуг.

Совет бөлүк аңаа харыы аян-чорук кылып чораан. Нью-Джерси штаттың 15 чурттакчылары Москвага, Таллинге, Тбилисиге Тайбың камгалалының совет комитединиң чалааны-биле эрткен чылдың сентябрьда чораан.

ПАРИЖ. Барыын үзелдиг партияларның чазааның чорудуп турары «быжыг камналга» политиказы бүдүрүлгениң кызырлыры, ажыл чок чоруктуң өзүлдези-биле, ажылчы чоннарның бараан садып алыр аргазының кудулааны-биле кады болуп турар деп, Француз компартияның Чиңгине секретары Жорж Маршениң премьер-министр Жак Ширакка чагаазында онзалап демдеглээн. Ындыг байдалдарда кризистиг байдалдарны ажып эртеринче, француз экономиканың чугула айтырыгларын шиитпирлээринче угланган хемчеглер комплексин ФКП саналдаан. Француз коммунистер ажылчы чоннарны боттарының кол эргелерин болгаш социал чаалап алыышкыннарын камгалаарынче, эрге-чагыргаларның талазындан албадаашкыннарга удур демиселче мөөңнээрин уламчылаар деп, ФКП-ның удуртукчузу айыткан.

МАНАГУА. Төп Америкага хамаарыштыр АКШ-тың администрациязының агрессчи политиказын Манагуада чоруп турар Нобель шаңналының лауреады Адольфо Перес Эскивель буруу шапкан. Никарагуаны кижиниң эргелерин үреп турар деп буруудадып, америк администрация делегейниң хөй-ниитизин мегелеп турарының дугайын Никарагуаның президентизи Даниэль Ортега-биле ужуражыышкын үезинде ол онзалап демдеглээн. Чүгле АКШ кижиниң эргелерин болгаш делегей эргезиниң нормаларын үреп турар. Никарагуа болгаш гондурас улуска удур агрессияны Вашингтон үргүлчүлеп турар деп, ол айыткан. Ындыг политиканың түңнелинде муң-муң гондурас өг-бүлелер бодунуң чуртунга дескеннер ышкаш чурттаар ужурга таваржып турар. Төп Америкага боо-чепсектиг месилдежиишкинни өөскүдерин оралдажып турар Вашингтоннуң чимзениишкиннеринге диптиң бүгү улустарының удурланыырының чугулазын Эскивель демдеглээн.

ДЕЛИ. Пакистанга атомнуг бомбаны тургузарының дугайында Пакистанның ядролуг программа удуртукчузу Абдель Кадир хаанның медеглелинге хамаарыштыр шыңгыы сагыш човаашкынын Индияның албан бөлүктери илередип турар деп, «Индиан экспресс» солун бижээн. Пакистан эртемденниң медеглели Исламабадтың ядролуг программазы ындыг чепсекти тургузарынче угланган дээр дугайында Индияның чаңгыс эвес удаа илередип келген бодалын бадыткап турар. Пакистанның атомнуг бомбаны кылып алыр аргазы эң-не шыңгыы дүвүрээзинни болдуруп турар деп, индий албан черлериниң солуннары онзалап демдеглеп турар.

(СЭТА).

Күш-ажылчы эвес
орулгаларның
оруун дуглаар

ОЛАРГА ӨРШЭЭЛ ТУРБАС

СЭКП ТӨП КОМИТЕДИНИҢ, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң «Күш-ажылчы эвес орулга алыр чорук-биле демиселди күштелдирер дугайында» Чарлыында мындыг одуруглар бар: «Оор-самчыгдал кылыр, хээли алыр, чиижеңнээр болгаш ажык-кончаа сүрер өске-даа кем-херек үүлгедиишкиннери-биле демиселди улам ыңай күштелдирер...». Ук Чарлыкты амыдыралга боттандырар дээш хоойлу-дүрүм хажыдыышкыннары кылыр чоруктар-биле демисел чорудар район органнары чамдык ажылдарны кылып турар.

Чамдык ажыл-агыйларда оор-самчыгдал кылыр, чиижеңнээр болгаш ажык-кончаа сүрер ийи-чаңгыс улустар ам-даа бар. Чижээлээрге, «Кызыгаар» совхозтуң малчыннары Байыр-оол Борбак-оол, Сарыг Эне олар 1987 чылдың январь 7-ниң дүнезинде Берт-Даг көдээ Совединиң хамаатызы Чооду Дажының хуузунда алды инээн оорлааш, боттарынга соп алган турганын истелге органы илереткен. Амгы хүннерде олар хоругдалда олуруп, суд харысалгазында онаажып турар. Моон мурнунда каш удаа шиидиртип чораан Валерий Дүмбүүнү райпо баштаар чери Самагалдайның № 3 аъш-чем садыынга таңныылдадып каан турган. «Бөрүге хой кадарткан» дээн ышкаш, 1987 чылдың январь 11-ниң дүнезинде садыгның шоочазынга дүлгүүр таарыштырып ажыткаш, В. Дүмбүү арага оорлааш, оозун таныш-көрүштери-биле ижип тургаш, хоругдаттырган.

1986 чылдың күзүнүнде Самагалдай суурнуң чоогунга Салчак Дагир-оолдуң хуузунда 11 инээн, Оюн Кара-оолдуң дөрт аъдын Эрзин райондан келген Геннадий Кыныраа, Бамбын Кызыл-оол олар оорлаанын истелге органы тодараткан. Бо оорлар боттарының чиик арга-биле тыпкан «олчазын» Эрзин девискээринге сайгарган. Шак ындыг маңгысталчак амыдырал сүрүксээр кижилерге кандыг-даа өршээл чокка шыңгыы харысалганы көргүзүп, баш бурунгаар хемчеглерни чорудары — амгы үениң негелдези.

Ч. СУНДУЙ,
иштики херектер килдизиниң ажылдакчызы.
Тес-Хем район.

КАРА-ТААКПЫГА КУЛДАНДЫРГАН

Суд залындан

ЫНЧАН ол чүгле чээрби ийи харлыг турган. Аныяк назынның кидин халыын үези. Мурнунда ажар арт, кежер хеми ам-даа хөй. Амыдыралга чүү турбас деп, эр кижи эндеп-даа болгай, эрик чер буступ-даа дүшкей. Тайып ушса, даянгаш туруп келир ышкажыгай. Та чүү ындыг багай хүн таварышкан, Муаедтиң эң баштай кылган «шенелдези» ооң аштынмас арты, кежип албас терең хеми болу берген. Тоолшагда ышкаш, хайнып-мөөреп, өрттенип чыдар дүвү чок далайдыва ынчан ол дүже берген. Бөгүнге чедир оон үнүп чадап каан. Чүл ол? Чүдек-бужар хоран таакпыдыр. Ол ыштыг хоранны тыртпас болза, сагыжы сагыш эвес апаар болу берген.

Баштай сонуургааш, тыртыпкан «кара-таакпызы» чүгле кадыының хораны эвес, амыдыралының чоон кара моондаа болу берген. Наркотиктиг чүүлдү ажык-кончаа сүрбейн, боду белеткеп, ону ажыглааны дээш, РСФСР-ниң КД-ниң 224-кү чүүлүнүң IV кезээ-биле 3 чылда хосталгазын ол казыдып шиттирген. Ынчан ооң хары чүгле 24 турган. Ие кижиниң чүрээ уян. Оглунуң ындыг орукче кире бергени дээш, Муаедтиң авазы күжүр чеже дүне карак шиммейн хонган деп!

...Муаед Моловтуң шииткел хуусаазы төнер чоокшулап, улус ажыл-агыйынга хостуг ажылдаар болу берген. «Шагаан-Арыг тудуг» трестиң № 20 КМК-зынга ол ажылдап турган. Эмчиниң чогуур дузазын алган, кадыг-бергени көрген кижиге бужар чаңчылындан ол олчаан чарлып ап болур арга тургустунган. Ынчалза-даа улус суду РСФСР-ниң КД-ниң ол-ла чүүлү-биле ону база шиидер ужурга таварышкан. Судка херечилерниң өчүүнден үзүндүлерден көрээлиңер: «...олар хүнде беш-алды катап тыртар. Ону тырткан дораан ийи караа кызыл шуру ышкаш апаар. Кылаштаарга ийи буду шапкыланыр. Мырыңай дендии коргунчуг апарып, чүнү-даа үүлгедип кааптарлар...» «Ол багай чаңчылдан ону адырып аар дээш дыка-ла кыстывыс. Бичии-даа хос бербейн кадарып турган бис. Ажыл-даа үезинде, хостуг шагында-даа аңаа кылыр чүвени тып бердивис. Хоран таакпызын үш неделя иштинде тыртпайн баргаш, сээдеңней берген, угаан-сарыылы читкен кижи ышкаш апаар чораан». «Чаа хоорайның бир бажыңында бешки каътта Маринаның квартиразынга өөрү С. Марценок, С. Жданов, В. Чернышев олар-биле келгенде көрдүм. Папирозунга бир-ле холуксаа каап алгаш тыртарлар. Оон элээн болганда, каткы-иткизи төктүп-ле келирлер. Карактары кызып, ыры-шоору куттулуп, тенек аарыг чүве дег апаарлар...»

М. Молов кара-таакпыны (наркотикти) чыдыг чашпандан боду белеткеп ап турганын истелге тодараткан. Үстүнде көргенивис аныяк кижиниң кударанчыг салым-чолу-биле таныжып, чуртталгага чаңгыс катап келир хайыраан чалыы чылдарын алзып алганы бо чүдек чаңчылдың үнер дөзүнүң дугайында хөйнү бодадым. Чээрби алды харлыг бо аныяк кижи эмнеттинмес аарыглыг наркоман-дыр. Ол дээрге албыстаар аарыг-дыр.

Улуг-Хем районнуң прокуратура, суд, милиция органнарының ажылдакчыларының тодаратканы наркоманнарның чамдыызы назы четпээн оолдар. Чаа Чаа-Хөлден Радик Кыргыстың авазы хоочураан аарыглыг, а ол бодундан биче дуңмалыг. Эрткен чылын ол шиттирип турда, хары 18 четпээн турган. Судка ооң өчүү: «1983 чылда Артур Чамзырын, Мөңгүн-оол Уйнук-оол, Радик Араптаң олардан чашпан тыртар кылдыр өөренип алган мен. Ону чыып чорумда мени тудуп алган. Бажым дескинер, кускум келир чорду. Хүнде бир азы ийи катап тыртар турдум. Эки чүве черле чок чорду...»

Радик чыдыг чашпанны чыып ап, боду белеткээш тыртып турган. Ол чоруу дээш, ийи чылга хосталгазын казыдып шиттирген. Бо удаада совет хоойлу бодунуң буянын өскүс оолга көргүскен.

Хоочулуг иези, назы четпээн чаш дуңмазы дээш, ооң херээн чиигедип, бир чыл иштинде ажылдаан шалыңының 15 хуузун тырттырар кылдыр шииткен. Радик ол тамыже харын-даа кирбээн.

Назы четпээн Ваня Иконников эрткен чылын часкаар Чаа Шагаан-Арыг чанындан чашпан бажын чулуп алган. Ада-иезиниң чогун ажыглап, кара-таакпыны канчаар белеткээрин дыңнап алганын ёзугаар кыла шаап алган. Ону тыртып алгаш, ол туттурган. Ваня дөрт класска тургаш-ла таакпылаар турган, ол багай чаңчылы чоорту кара-таакпыга барып чедирген. Чашпан бажы тыртып турганын авазы беш катап эскерген. Ооң хоралыын чагаан не сөзүн кулак дашты-биле эрттирипкениинден суд сандайынга олурупкан.

Сөөлгү үеде кара-таакпыга сундулуглар чүгле Улуг-Хем районда эвес, өске черлерде база бар. Ооң-биле демисел чүгле истелге органнарының херээ дээр болза, шын эвес. Маңаа кижи бүрүзү шиитпирлиг киржир ужурлуг. Бо талазы-биле хөй-ниити организациялары тайылбыр ажылдарын чорудары күзенчиг. Оон ыңай Чаа хоорайда Марина ышкаштарны хөй-ниити шыңгыы контрольга алза эки. Багай чүвеге туралыгларның чыглыр уязы кайда-даа бар ышкажыгай.

Наркоманияның уржуу кижилерниң салым-чолунга ядаралды, хоозуралды, ыысыны чедирип турарын чогаалчылар эскерип, ол дугайын чонга сагындырып турар. Ынчангаш наркоманияга удур пропаганданы күштелдирерде, чечен чогаалдың кандыг-даа хевирлерин база ажыглаза эки. Наркоманияның уржуу кандыг болурун чонга калбаа-биле тайылбырлаар херек. Маңаа медицина ажылдакчыларының шудургу ажылы база бирги черде.

Д. СОЛААН-ООЛ.

НЕГЕЛДЕГЕ ДҮГЖҮР БЕ?

СҮТ-ХӨЛ суурда чоннуң хууда мал-маганын оорлаар чорук эрткен чылдан кызырылбайн келген. Оор-сук кылганнарны илередип, истээри амыр эвес. Ынчалза-жок херекти истеп дооскаш, суд черинге киирерге, түңнели дыка куду, ындыгларны чамдыкта дыка чиик шиидип турар. Чижээлээрге, 1985 чылда Манчүректе чурттап орар С. С. Монгуштуң үш инээн К. М. Кара-Сал оорлааш, туттурган. Ол күрүне машиназы-биле оор херек үүлгеткен, ооң кады өөрлери М. Ш. Ховалыг, Ч. О. Ооржак олар дезип чоруп тургаш, Монгуш Социалдың шарызын база оорлааш, туттурганнар. Мал-маганын оорлаткан хамаатылар туттурган оорларның херээн дыка чиик көрген деп санап турарлар.

1986 чылдың сентябрьда Баян-Тала суурда С. О. Монгуштуң ийи инээн оор алган. Ол инектерни Барыын-Хемчикте суг ажыл-агыйының ГАЗ-53 машиназынга С. А. Кужугет, Х. К. Ооржак, М. Д. Монгуш олар чүдүргеш, чоруп турда, «Октябрь 30 чылы» совхозтуң директору Шекпээрден тудуп эккелген. Бо оорлар база шенелдеге шииттиргеннер.

Эрткен чылдың октябрьда А. Ш. Монгуш Д. С. Ондарның инээн оорлааш, бодунуң инектери-биле кажаалап алган турган. Оон аңгыда А. Ондарның ийи сергезин база оорлааны илерээн. А. Монгуш Таңды райондан мурнунда ийи аът оорлааны дээш хуусаазын соңгаарлаткан шииткелге турган. Ол хирезинде ам база катап ындыг шииткел алган. Бо болгаш өске-даа харын аар безин кемдээшкин чедирген чамдык кижилерни шенелдеге шиидер таварылга, амгы негелдеге черле дүүшпес.

К. ХОВАЛЫГ,
Сүт-Хөл райкүүскомунуң ИХК-ның начальнигиниң оралакчызы.

ХӨДЕЛИИШКИННЕР

МАДРИД. Астурияның шахтерлары улуг чыскаалды Мадридке чоруткан. Испан найысылалга хөй кезии поездилер болгаш тускай автобустарга четкилеп келген 8000 хире чыскаалганнар ажылдан массалыы-биле үндүрүп турарынга удурланыышкынын илередип, хоорайның төп кудумчулары-биле эрткеннер. Хоорайның транспортунуң кол оруу Пасео де ла Кастелланнаны долузу-биле дуглапканнар.

Дагжылар күрүнениң хөмүр-даш казып тывар Уноса дээр компаниязының дирекциязының чарлааны бүдүрүлгени «чаартып организастаарының» планынга удурланганнар. Ол планда 1990 чылга чедир он муң ажылчы чоннарны ажылдан үндүрери баш удур көрдүнген.

ТОКИО. Японияда хемчээлиниң талазы-биле ийиги черни ээлеп турар Осака хоорайга ажылчы чоннарның массалыг митингизи болган. «Күш-ажылдың кижилериниң часкы шаап халдаашкынынга тиилелгени чедип алыыл!», «Үндүрүг системазын реакциялыг туруштардан эде көөрүн болдурбаалы!» деп лозуңнар-биле ол эрткен. Митингиге 10 муң кижи — ажылчыннар, ус-тывышчылар, албан-хаакчылары киришкен. Консерваторларның улуска удур экономиктиг политиказынга удурланган улуг чыскаал Токиога база болган.

НЬЮ-ЙОРК. Гондурастың найысылалы Тегусигальпага чуртта Никарагуа-биле мурнуу кызыгаарының чоогунда никарагуа контрастың дээрбечи бөлүктериниң мөөңнелип турарынга удурланган чыскаал болган. «Контрас — тоначылар, Гондурастан үнүп чоруңар!», «Контрас үнүп чорутпас болза, Гондурас өлүр!» деп лозуңнар-биле 3000 ажыг чыскаалганнар хоорайның кудумчулары-биле Национал Ассамблеяның бажыңынга барган. Чыскаалдың киржикчилериниң бирээзи Эдуардо Сентенонуң медеглээни-биле алырга, никарагуа контрастың дээрбечи бөлүктериниң чуртта туруп турарындан кофениң үүрмек бүдүрүкчүлери материалдыг улуг когаралдарга таварышканнар. Дээрбечилер 26 гондурас тараачынны өлүрген болгаш ооң чурттап турар районунда дүжүттүң хөй кезиин чок кылган.

Чыскаалганнарның колонналары чурттуң президентизи Хосе Асконнуң турар черинге барган. Аңаа массалыг митинг болган. Тараачыннарның марыжының организакчызы Гладис Ланс митингиге чүве чугаалаан. «Гондурастың даштыкы политиказын Вашингтондан Рейганның чазаа албадап чорудуп турар, ону болдуруп болбас» — деп, тараачыннарның баштыңы онзалап демдеглээн. ЮПИ агентилелдиң демдеглеп турары-биле алырга, чуртта никарагуа контрастың дээрбечи бөлүктериниң туруп турарынга удурланган Гондураста эң-не улуг чыскаал ол болган.

(СЭТА).

САНАЛ

ВЕНА. Бүгү делегейниң херээженнер хүнүнүң бүдүүзүнде Венада ниити европейжи ужуражыышкынның хуралынга херээженнерниң эргелериниң дугайында саналды Болгария Улус Республиканың делегациязының баштыңы элчин Любомир Петров Болгарияның, Совет Эвилелиниң болгаш Чехословак Социалистиг Республиканың өмүнээзинден киирген. Ужуражыышкынның киржикчи күрүнелеринге херээженнерни ылгай көөрүнүң бүгү хевирлерин болгаш деӊ эрге чок чоруун узуткаарынче, оларның күш-ажыл кылыр эргезин болгаш деӊ төлевир алыр, эртем болгаш профессионалдыг белеткел алыр эргезин, ажылга депшиирин хандырарынче кыйгырыгны кылган. Саналда ие болуруунуң социал улуг чугулазын онзалап демдеглээн болгаш ие херээженниң эргелерин камгалаар элээн каш социал-экономиктиг хемчеглерин баш удур көрген. Документиде херээженнерниң политиктиг, социал болгаш культура ажыл-чорудулгага киржир аргазын амыдыралга боттандырып чорударынче кыйгырыгны база кылган.

Ону кылбаан чурттарга боттарының конституцияларынга херээженнерниң бүгү талалыг деӊ эргезиниң принциптерин доктаадып тургузарынче ук чурттарны кыйгырып, саналдың авторлары киржикчи күрүнелерге ону кылбаан чурттарга Март 8-ти бүгү делегейниң херээженнер хүнү кылдыр чарлаарын саналдааннар.

(СЭТА).

ИЛЕРЕТТИНМЕСТЭЭН ХЕРЕК

ЧЫРГАКЫ суурда хамааты Куулар Могааның ийи инээн оор алган. Оорлар үш-дүннүң караңгызын, машина-балгат оптуг-кажар арга-хорга ажыглаанындан туттурбайн барган, ынчалза-даа районнуң истелге органнарының ажылдакчылары дүн-хүн чок дилеп турар деп бодаарыңар чадавас. Ындыг эвес-тир ийин. Кымның алганы-даа билдине берген, ол дугайын шагдааларга когараан Могаа дыңнадып-даа, билдириишкиннеп-даа келген. Районнуң прокуратуразынга, байысаакчы Э. Шыырапка, милицияда С. Монгушка, В. Пирлейге когараанның уруу, күдээзи чеже-даа четкен.

— Силер бичии манаңар, инектерни төледип бээр мен — деп, Э. Шыырап каш-даа удаа аазаан.

Ол дугайын Чыраа-Бажы көдээ Совединиң күүскомунуң даргазы Д. О. Куулар база билир. Ынчалза-даа мынчага хемчег ап чадап каан. Куулар Могааның ийи инээн алгаш, ону хөйге барык көзүлдүр дойлаан Монгуш Кошкар-оолга дыынмааннар.

Районнуң иштики херектер органының ол ажылдакчыларының-даа, көдээ Совет күүскомунуң удуртукчуларының-даа М. Кошкар-оолга дыынмас чоруу дыка элдептиг. Ол чаңгыс удаа эндег, чазыг кылган эвес, күрүнеге хөй чылда ажыктыг ажыл кылып чорбаан, харын-даа херек үүлгедиринге сундулуг чоруу-биле «онзагай» кижи болур. Ону бадыткаары-биле чамдык мындыг чижектерден көрүптээлиңер.

Каш чыл бурунгаар Кошкар-оол мөчээн кижи хөөрүү казып үптээни дээш кеземче херээнге онаашкан. Ол хуусаазы төнерге Чыргакыга чедип келген. Түңнел үндүрүп ак сеткилдиг ажылдаар туржук, база-ла халас кежик сүрүп чоруп берген. Ол ынчап чораан, бир аңчының даялап алган бөрзектериниң кештерин «соора тудупкан».

Ол дээш база суд сандайынга олурар ужурга таварышкан.

Монгуш Кошкар-оол Куулар Могааның инектерин оорлааш, Б. Кууларның оолдары Бүрбү, Николай деп кижилерге сывыртадып эккелгеш, кажаалап хондурган. Даартазында оларны дөгергеш, Чадаанада белеткел конторазынга эккеп дужаапкан. Ону Кошкар-оол баштаан кезек кижи дойлап, арагалап турган.

Ындыг көскү херек истелге органнарындан чайлавас болбайн канчаар. Милицияның майору Э. Шыырап истелге кылып турда, Куулар Хорлукпан, Куулар Бөмбүк-кыс, Бакчал деп хамаатылар оор херекти көргенин долузу-биле херечилеп, бадыткааннар.

Оон бээр ийи чыл чедип турар. Ук херек ооң-биле соксаан. Оор кылган Монгуш Кошкар-оол хостуг баспышаан, Куулар Могаа когараан хевээр-ле, ооң инектериниң дуюун кым-даа тургуспаан.

Чеже манаар, К. Могаа оор кылган М. Кошкар-оолдуң аалынга барып, өдекке турган малын эгидерин негээн.

— Шагда чугаалажып каапкан мен, менден чүнү-даа албас сен! — деп, кажар оор дүш чок харыылап, харын-даа Могаага хол чедип, эттеп база турган.

Чүү, каяа, канчаар болганы билдингир кем-херек үүлгедиишкини мындыг билдинмес чылдагаандан илереттинместеп туруп берген. Ол чорук чазый, чилби кижилерге дыка идиг болуп, харын-даа багай салдарны чедирип турар. Бо херекти ханы сайгарары чугула. Ылаңгыя күш-ажылчы эвес орулгаларның оруун дуглаар талазы-биле шиитпирлиг демисел чоруп турда, мындыг чүүлдерниң кыдыы-биле аңаа эртери хоралыг. Мону бижииринче мени хамааты арын-нүүрүм албадапты.

Э. КУУЛАР.

МЕДЕГЛЕЛ

КОПЕНГАГЕН. Европадан ортумак ыракшылдыг ракетаны үндүрер дээн совет удуртукчунуң саналының шыңгыызынга М. С. Горбачев-биле беседа мени бүзүреткен. Ол дугайын Исландияның премьер-министри Стейнгримур Херманнссон Данияның найысылалынга парлалга конференциязынга медеглээн. Ол аңаа ССРЭ-ге албанның аян-чоруун кылып чорааныңың соонда чеде берген. Исланд чазактың баштыңы Совет Эвилелиниң оператив-тактиктиг ракеталар талазы-биле чугаалажыышкыннарны эгелээринге белениин онзалап демдеглээн. М. С. Горбачев-биле беседа үезинде Европаның соңгу чүгүнге ядролуг чепсек чок зонаны тургузарының айтырыын база чугаалажып көрген деп, Херманнссон медеглээн. Ындыг зона Уралдан Гренландияга чедир девискээрни хаара тудар ужурлуг дээр дугайында Исландияның бодалын совет удуртукчу билип турарын илереткен. Ооң-биле кады Европа диптиң соңгу чүгүнге ядролуг чепсек чок зонаны тургузарының идеязын ол кавының хөй санныг күрүнелериниң деткиириниң чугулазын СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары онзалап демдеглээн деп, ол чугаалаан.

Пиночеттиң дерзии диктатуразынга удур демисел Чилиде соксавайн турар. Чоннуң калбак массалары хосталга болгаш демократия дээш демиселче бүгү кижилерни кыйгырып, удурланыышкынның чыскаалдарын организастап турар.

ЧУРУКТА: чили херээженнерниң Пиночеттиң эрге-чагыргазынга удурланган чыскаалы.

СЭТА-ның фотохроникасы.

УКРАИН ССР. Үш суур — орус Белая Криница, украин Старый Волчинец, молдав Багриновка суурларның чоокшулажып келген черинге ук суурларның чурттакчылары демнежип алгаш сад олуртуп тараан. Ол сад Черновицк областың Глыбовск районда «Коммунизмче орук» колхозтуң хөй нацияның кижилериниң найыралының демдээ апарган.

Бо колхоз шынап-ла хөй националдыг. Мында орустар, украиннер, молдавтар, румыннар, поляктар, латыштар, белорустар бот-боттарының аразында быжыг найыралдыг, кады ажылдап чурттап турар. Колхозтуң ажыл-агыйының кайы-даа адырында хөй националдыг бригадалар, звенолар, экипажтар чыл сапында эки көргүзүглерлиг ажылдап турар. Олар чүгле кады ажылдап турар эвес, боттарының национал байырлалдарын, чаңчылдарын база-ла кады демдеглеп эрттирип турарлар.

— Улуг Октябрьдан төрүттүнген улустарның быжыг найыралының үлегер-чижээн бистиң ажыл-агыйывыстың амыдыралындан көрүп болур. Кандыг-даа бергелерни бистиң колхозчуларывыс ажып эртип шыдаар, амыдырал-чуртталгавыс-даа бай, шырак —деп, колхозта партком секретары Е. М. Остафийчук чугаалап турар.

ЧУРУКТА: колхозтуң бот-тывынгыр уран чүүл коллективтериниң киржикчилери.

В. ФАЛИННИҢ фотозу.

Школа, хөй-ниити, ада-ие

СЕТКИЛГЕ ӨӨРҮНЧҮГ

Бистиң Алдан-Маадыр ортумак школазының коллективи ада-иелер-биле харылзааны экижидериниче доктаамал сагыш салып турар. Бо ажылга бир-ле онзагай чүүлдерни тып турарын эки деп бодаар мен. Чоокта чаа чүве. Ажылдан келгеш көөрүмге, чалалга хевирлиг бижиктер келген чыдыр: «Хүндүлүг ада-ие, Силерни бо кежээ чеди шакта школага 10 «а» класстың ада-ие хуралынга келириңерни чаладывыс. Силерниң оглуңар үлегерлиг корум-чурумнуг, эки өөредилгелиг. Ада-иелер-биле арга-дуржулга солчурунга белеткенип алыңар». Ийиги, үшкү чалалгаларда мээң өске школачы уругларымның хөй-ниитичи, үлегерлиг, биче сеткилдиг, дузааргак чоруу дээш ада-ие бистерге өөрүп четтиргенин илередип каан болган.

Ада-иелер-биле харылзааның бир хевирин тып алганы эки-дир деп бодап, уругларым дээш өөрүп, сеткилим ханды. Байыр чедирген открыткалар чаа чүүл, школавыс директорунуң эки, чаа эгелээшкини деп бодаар мен. Чон-биле быжыг харылзаалыг, хөйнүң мурнунга ат-алдарлыг кижи болду. Данзы Ламасановна Күжүгет — школавыс директору. Суурга хөй-ниити ажылдарынга идепкейлиг, болган хуралдарга ажыктыг санал-оналдарны бо-ла киирер. Школа коллективиниң организастаан кежээлеринге сценарийни-даа тургузуп, кежээни башкылар-биле кады эки органзастап турар.

Ч. МОНГУШ.

Сүт-Хөл район.

КАЙЫЗЫН ШИЛИП АЛЫРЫЛ?

Кижи бодунга таарымчалыг, келир үеде ажылдап-чурттаарынга чогумчалыг профессияны шилип алыры чугула. Бо талазы-биле Бай-Даг ортумак школазында кандыг ажыл чорупт турарыл?

Субботаның ийи дугаар кичээлин бир айда ийи катап совхозтуң специалистери эрттирер. Сөөлгү эрткен кичээлдерниң дугайын бижип көрейн. Совхоз директору Доржу-Белек Балдирович Чопуй 10 класска автодело кичээлин эрттирген. Уругларны чүгле чолаачылар, механиктер, инженерлер болурунче кыйгырган эвес, а херек кырында автотренажёрну хөй шимчээшкинниг кудумчуларга канчаар башкарарын көргүскен. Ол белен эвес херек, аңаа билиг-мергежил негеттинер. Чолаачылаашта, авария кылган таварылгада, күрүнеге кайы хире каражаны чедирерин база санап тургаш чугаалаан.

Алдыгы класска мал эмчизи Чечек Ооржак кичээл эрттирген. Совхозта мал ажылының байдалы-биле, өөреникчилерниң ада-иезиниң кодааннарында байдал-биле баштай таныштырган. Амгы үеде мал ажылынга кандыг билиглер негеттинип турарын, малчыннарның бот-орулга-чарылгалыг өг-бүле керээзинче шилчип турарын чугаалаан. Тоску классчыларга экономиканың чугула айтырыгларын Дандаа Хаайын таныштырган. Чедиги классчыларга кол агроном Доолай Алыраа чер ажылын чорударынга кандыг билиглер херегин чугаалаан. Бешки классчыларга садыг, аъш-чем үлетпүрүнүң дугайында совхозтуң улуг повары Зоя Кунгаа, сески классчыларга профком даргазы Нина Сагды солун кичээлдерни эрттиргеннер.

Мындыг хевирлиг кичээлдер өөреникчилерге дыка сонуурганчыг.

Ындыг кичээлдер эрткен соонда өөрком кежигүннери чыылгаш, кайда, кымның кодаанынга дуза чедирерин шилип алгаш, дузалажып турарлар. Өөреникчилерни чүгле ажыл-агыйның кандыг-бир адырынга ажылдаарынче болгаш өөрериринче кыйгырар эвес, а аңаа ажылдай бээрге кандыг бергелер таваржырын айтып, сагындырып турары кончуг шын.

Дээди болгаш ортумак өөредилге черлеринче өөренип кирери-биле экзаменнер дужаарларының школадан берген характеристиказынче сагыш салыры күзенчиг. Чүге дээрге кандыг-бир өөредилге черин дооскаш келгеннер, ажылдай бергеш бир-ле бергээ таварышкаш, ажылдан үнер боор-дур. Кижи бүрүзү профессиязын шын шилип алыры бодунга болгаш күрүнеге улуг ужур-дузалыг.

Б. ОНДАР.

Эрзин район.

ИНТЕРНАТТА ЭКИ-ДИР

Уругларым хөй, оларны чаасказын азырап өстүрүп турар ие мен, аалым ишти чок апарган. Чеди кижиниң бежи Чаа-Хөл школазында өөренип турар, ийизи ам-даа бичии. Школачы уругларым интернатта турарлар, оларга Шаңчыдан бо-ла чеде бээр-дир мен. Ажы-төлдүң өөредилгезин хынаваска кайын боор. Уругларымның чурттап, өөренип турарынга сагыш човаар чүве чок болду.

Интернатта бүгү-ле чүүлдер таарымчалыг, аъш-чем, идик-хеп хандырылгазы эки. Ында ажылдап турар башкылар, кижизидикчилер сагыш човангыр улус болду. Уругларым дээш силерге четтирдим, башкылар.

Ч. ТЕРГИИП.

Улуг-Хем район.

ТИИЛЕКЧИЛЕР ИЛЕРЭЭН

Суг-Бажы ортумак школазының өөреникчилериниң аразында Ленинчи комсомолдуң XX съездизинге болгаш Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 70 чыл оюнга тураскааткан хаак маргылдаазы болуп эрткен.

3—6 класстарның уруглар бөлүүнден ийи километрге Оля Мунзок, Айлаң Мөңгүн-оол, Чейнеш Салчак тиилээн. Оолдарның бөлүүнден Аяс Мөңгүн-оол, Айдың Хорлуг-оол, Андрей Дембирел олар өске эштериндеи үези эвээш маңнашканнар.

Чүгле школаның эвес, районнуң хаак маргылдааларынга киришкеш, көскү черлерни ээлеп келген улуг оолдарның бөлүүнден Эдик Моңгуш, Орлан Дармажаа, Эрес Сувак, Ролан Мунзок, Арсен Делгер болгаш өске-даа уругларны, оолдарны адап болур.

Ф. БАДЫГЫР.

Каа-Хем район.

Ном болгаш номчукчу

САГЫШ-СЕТКИЛДИҢ САКТЫЫШКЫННАРЫ

Кижилер болгаш чылдар... Аразында харылзаалыг, удур-дедир сактыышкыннарга чырыттынып чоруур сестер. Амыдыралда болуушкуннарны үелер аайы-биле түңнеп, ук болуушкуннарның чедер-четпес талаларын сайгарып, оларны хөгжүлде аайы-биле шинчилеп көөрүнче чалаанзыг утканы боттарында сиңирип чоруур сестер.

Тываның ном үндүрер чери «Кижилер болгаш чылдар» деп эге-биле күш-ажылдың болгаш дайынның хоочуннарының сактыышкыннарын каттыштырган тускай чыындыны белеткээш, номчукчуларга бараалгаткан.

Тываның социалистиг хөгжүлдезиниң янзы-бүрү адырларындан чогумчалыг материалдарга даянгаш бижиттинген бо чыынды аныяк-өскенге төөгү ужур-дузалыг болуру чугаажок. Чүге дээрге сактыышкын бүрүзү бодунуу-биле тодаргай болгаш билдингир. Амыдыралдың кандыг-ла-бир адыры-биле ханы холбаалыг, сеткилдиң ханызындан бижиттинген.

Тыва АССР-ниң улустуң чогаалчызы Степан Сарыг-оолдуң «Канчап ис баштанн бергеним» деп сактыышкынында чогаалчы кижиниң ажыл-ижин онзагайы-биле бижип турар. Ук сактыышкын чүгле амы-хууда сактыышкын эвес, а тыва чогаалдың хөгжүлдези-биле дорт холбаалыг, эң ылаңгыя эгелеп чоруур авторларга өзулуг үүме, дуза болуп турары-биле үнелиг. Кижи канчап чогаалчы апаарыл деп айтырыгны сураглыг чогаалчы бодунуң байлак дуржулгазын дамчыштыр өөредиглиг кылдыр бижээн.

Билиг дээш чоннуң революстуг шимчээшкининиң хайымныг үезин Моңгуш Ондар-оол «Чарылбазым чалыы назын» деп чүүлүнде чырыткан. Ону номчуп олура, ужук-бижиктиг келир үе дээш хей-аъттыг кирген чоннуң, ылаңгыя аныяк-өскениң изиг чүткүлүн магадаар бис.

РСФСР-ниң ~~алдарлыг~~ бо-[illegible], Тыва АССР-ниң улустуң артизи Николай Өлзей-оол бодунуң чаш чылдарындан эгелээш, ат-сураглыг артист апарганынга чедир оруун кысказы-биле тоожуп турар. Бо сактыышкын тыва уран чүүлдүң тыптып, хөгжүп келген оруктарын сонуурган чорууларга болгаш артист кижиниң нарын амыдыралын билип алырынга улуг өөредиглиг факт-барымдаалар-биле долдунган.

Тывага хаак спортунуң сайзыралының онзагай бир хевири — ырак-узак черлерже аян-чорук кылып турганын күш-ажылдың хоочуну Алексей Сарыг-оолдуң «Кодурлуушкунуң эгези—хаак спорту» деп чүүлүнден номчуур бис. Ынчангы күш-культуржуларның, оларның аразында хаакчыларның, эрес-кашпагайын дараазында одуруглардан билип алыр бис: «Кыжын бөлүк хаакчы оолдар тереӊ харга бөрүнү ойладып аглап турда, эш Кончук бөрүге баштай четкеш, ону соккан болгай».

Тывага колхоз тургузуушкунунуң хөгжүлдезин күш-ажылдың хоочуну Ховалыг Нурзат «Чаа амыдыралдың шапкыны» деп сактыышкынында тодаргай чырыдып турар.

Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчилери, тыва эки турачылар Михаил Сундуй, Василий Белеккей, Тонгак Таржа амгы салгалга дайын-халаптың каржы-дошкунун, тиилелге дээш тулчуп чорааннарның болгаш бүгү чоннуң чаныш-сыныш чок маадырлыг чоруктарын бижип турарлар.

«Авайымны сактырымга» деп чүүлүнде, күш-ажылдың хоочуну Алексей Дыртый-оол ава кижиниң буянныг, чаагай, ажыл-ишчи мөзү-шынарын билдилии-биле чуруп бижээн.

«Кижилер болгаш чылдар» деп чыындыда кирген сактыышкыннарның кижизидикчи утка-шынары улуг.

М. ДОРЖУ.

КҮЗЕНЧИГ ААЛЧЫ

Кызыл-Мажалыктың төпчүткен Культура бажыңының чанында «Мажалык» деп агиткультбригада солун программалыг концерт-биле болгаш янзы-бүрү темаларга лекциялар-биле районнуң чурттакчылыг суурларынга удаа-дараа барып турар.

Олар чоокта чаа «Арага ишпес чорук амыдыралдың негелдези» деп темалыг аас журналы-биле Шекпээр, Аянгаты, Эрги-Барлык суурларга аалдап чорааш келген. Аас журналының соонда «Мажалык» агитбригаданың киржикчилери шоодуглуг кино-чуруктарны, «№ 3» деп каттырынчыг көргүзүүнү, концерт номерлерин бараалгаткан. Автоклуб эргелекчизи Алдын-оол Сагдының, методист Чойган Кегелдиң ырларын, Шончалай Саая биле Алла Күжүгеттиң күүсеткени танцыларны чон сонуурган.

Ажылга таарымча чок чүүлдер тургулаар, таварышкылаар-дыр. Чүл дээрге биске бызыглаан автобус эрги болгаш ооң ишти аажок соок. Үрели бээрге, кыштың соогунда берге-ле-дир. Бензин база чедишпейн баар.

М. ДЫРЫШПАН.

Редактор В. С. ШАРАВИИ.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

МАРТ

10. ВТОРНИК

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

7.00 —Эртенги гимнастика. Мультфильм. Музыка. 7.30—«Үе». 8.15 — Ф. Абрамов — «Бажың». Фильм-шии. 10.55 — «Ынакшылдың дүлгээзини». Зураб Соткилава чугаалаар болгаш ырлаар. 11.55 — Чурукчулар дугайында чугаалар. Э. Дега. 12.25 —12.30 — Медээлер. 16.00 — Медээлер. 16.15— Аваның школазы. 16.45— «Чүүден болгаш чүге». Уругларга дамчыдылга. 17.15 —СЭКП-ниң XXVII съездизи болгаш философияның чугула айтырыглары. 17.45 — «Революцияның шүлүглелдери». Фильм-концерттиң баштайгы көргүзүүн. И. Сельвинский. «Улялаевщина». 18.30 — Бөгүн делегейде. 18.45 —Кедээ ажыл-агый билиглериниң университеди. Акшаландырышкында болгаш чээшкиде чаа чүүлдер. Колхоз болгаш совхозтарның экономиказын быжыглаарынга саң-хөөнүң ролюн бедидери. 19.30 —«Мээң фамилиямны адаазын дилеңим». Телешииниң баштайгы көргүзүүн. Автор — К. Прошутинская. 21.00 —«Үе». 21.30 — Литературлуг ужуражылгалар. Чингиз Айтматов. 22.55 — И. Хандошкин. Альт болгаш хылдыг хөгжүм херекселинге концерт. 23.15 —23.25 —Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 —Эртенги гимнастика. 8.15 —Док. фильм. 8.35 — 9.35 Төөгү. 6 класс. Ортаакы чүс чылдарның мануфактуразы. 9.05 14.25 — Француз дыл. 10.05 —КПТУ сургуулдарынга. Эстетиктиг кижизидилге. Уран-чечен овур-хевир. 10.50 11.50 — Ботаника. 5 класс. Чечектен үрезинге чедир. 11.10 —«Алырда порошоктуг металлургия». Эртем-тайылбырлыг фильм. 11.20 — Орус чугаа. 12.10 —«Плющихада үш терек». Уран-чечен фильм. 13.25 —Экран — башкыга. Астрономия. 10 класс. Сылдыстар. 13.55 — Өг-бүле амыдыралының этиказы болгаш психологиязы. 9 класс. Өг-бүле харылзааларының бузулганының уржуктары. 14.55—15.00 — Медээлер. 18.00 —Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.10 — «Кежигге ужуражылга». Уран-чечен фильм. 19.05 — Телекөрүкчүлерниң айтырыгларынга болгаш шүгүмчүлелдиг материалдарга харыылар. 19.15 —Телемедээлер. 19.25 — «Азия төвү». Программада: Медээлер. ССРЭ-ниң профэвилелдериниң XVIII съездизиниң делегады, областың профэвилелдер чөвүлелиниң даргазы Ш. Б. Кууларның чугаазы. «Бригада болгаш өг-бүле керээзи». «Чодураа» совхозтуң мал ажылында бригада болгаш өг-бүле керээзин шиңгээдип ап турары. 19.55—Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!», «Огородчу элчигенчигеш». Мультфильм. 20.15 — «...Он алды харга чедир болгаш оон улуг назы». 21.00 —«Үе». 21.30 — «Орус архитектураның мастерлери». Док. фильм. 22.00—23.45 — Бут бөмбүг. ССРЭ-ниң чемпионады. «Динамо» (Тбилиси) —«Спартак».

11. СРЕДА

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

7.00 —Эртенги гимнастика. Мультфильм. Музыка. 7.30 — «Үе». 8.15 — «Капитаннар ортулуу». Мультфильм. 8.45 — К. Прошутинская —«Мээң фамилиямны адаазын дилеңим». Телешии. 10.15 — Кубаньның казак ниити ыр коллективиниң концерти. 11.25 — «Анна Павлова». Уран-чечен фильм. 1-ги, 2-ги серияларьı. 13.40—13.45 — Медээлер. 16.00 — Медээлер. 16.15 Уруглар уран коллективтериниң концерти. 17.00—Агроүлетпүр: бөгүн болгаш даарта. 17.30 — «Феликс Дзержинский». Док. фильм 17.50 — «...Он алды харга чедир болгаш оон улуг назы». 18.35 — Бөгүн делегейде. 18.50 — «Куш тудукчузу» Мультфильмниң баштайгы көргүзүү. 19.00 — Айтырыглар — дилээшкиннер—шиитпирлер. Күрүне бүдүрүлгезиниң (каттыжышкынының) дугайында Хоойлуну чугаалажып тур. 21.00 —«Үе». 21.30 — Шыдыраа үндүрүлгези. Делегей чемпионадын ат дээш маргылдаа. 21.40—Литваның уран чүүл мастерлериниң концерти. 23.20 —23.30—Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 —Эртенги гимнастика. 8.15 —«Аалынче орук». Док. телефильм. 8.35 — 9.35 — География. 7 класс. ССРЭ-ниң далайлары. 9.05 14.15—Немец дыл. 10.05 — КПТУ сургуулдарынга. Астрономия. Ай. 10.35 —11.40—М. А. Шолохов. «Дөскелчокпай» 6 класс. 11.05 — Совет бойдус уран чурулгазы. 12.10 — «Кады кижикчилер». Уран-чечен фильм. 13.45 —Экран — башкыга. Информатиканың болгаш санаалга техниказының үндезиннери. 9 класс. 14.45 — 14.50 — Медээлер. 18.00 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.10 — «Сылдысчыгаш». Пионерлер комсомолдуң съездизинге. Мөңгүн-Тайгадан дамчыдылга. 18.40 — Уругларга фильм. 19.00 — Делегей байдалының дугайында беседа. 19.10— Телемедээлер. 19.20 — «Азия төвү». Программада: Медээлер. «Коллектив шиитпирлээн». «Суггатчыларның часкы сагыш човаашкыннары». «Хүлээп алыр хүн». 19.50 — Чарлалдар, реклама.

МОСКВАДАН

20.05 «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». «Жирафканың ужуралдары». Мультфильм. 20.20 — Ритмиг гимнастика. 20.50 — «Бурганнар кижилер ышкаш». Эртем-тайылбырлыг фильмниң баштайгы көргүзүү. 21.00 — «Үе». 21.30 — Сценаның көрүкчүү. Театр допчулалы. 22.35 — 00.20 — Бут бөмбүг. ССРЭ-ниң чемпионады. «Динамо» (Москва) «Жальгирис».

12. ЧЕТВЕРГ

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

7.00 —Эртенги гимнастика. Мультфильм. Музыка. 7.30— «Үе». 8.15—Хөглүг старттар. 9.00 —«Бүзүреңчиг-даа болза, элдептиг». 10.00 —А. Белинский «Бежен хар». Фильм-шии. 11.55—12.00 — Медээлер. 16.00 — Медээлер. 16.15 —Дилээшкин. 16.30 — «Империяның буурааны». Уран-чечен фильм. 18.05 — Бөгүн делегейде. 18.20 —Кижи болгаш хоойлу. Хууда күш-ажылчы ажыл-чорудулга дугайында Хоойлуну хүлээп алырынга. 19.30 — Бут бөмбүүнүң допчулалы. 19.45 — Фигурлуг чуңгулаашкын. Делегей чемпионады. Ийилеп чуңгулаашкын. Хостуг программа. 21.00 —«Үе». 21.30—Делегей болгаш аныяктар. 22.30— Джаз панорамазы. 23.25 — 23.40 Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00— Эртенги гимнастика. 8.15 — «Сээң-биле кожа». Док. телефильм. 8.35—9.35— В. В. Маяковский. «Оваа ужуралдар...» 7 класс. 9.05— 14.10 —Испан дыл. 10.05 — КПТУ сургуулдарынга. Төөгү. Американың Каттышкан Штаттары. 10.35 —11.40 — Зоология. 7 класс. Черлик араатан амытаннар. 11.00 — «Москвага аян-чорук», «Герцен кудумчузу». «Ленин проспектизи». Эртем-тайылбырлыг фильм. 12.05 —«Дайынның дөрт дугаар чылы чорупт турда». Уран-чечен фильм. 13.25 — «Төөгүнүң кичээндириглери». Тележурнал. 14.40 —14.45 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

17.50 — «Чигзиничел кижи». Уран-чечен фильм. 19.15 Телемедээлер. 19.25 —«Азия төвү». Программада: Медээлер. «Советтер болгаш социал хөгжүлде». Ак-Тал кодээ Советиниң күүсекчи комитединиң даргазы Е. Д. Агыы кижир. «Хоойлу камгалалында». Социалистиг өнчү-хөреңги оорлаарлары-биле демисел органнарының 50 чылынга. 19.55— Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». «Кым «мяу» диди?» Мультфильм. 20.15 — «Кады ажылдажылга». Тележурнал. 20.45 — Улустарның аялгалары. 21.00 — «Үе». 21.30 Фигурлуг чуңгулаашкын. Делегей чемпионады. Онаа танцы 22.10—23.25 — «Сенээ ынакшып турарым дег меңээ ынак бол». Музыкалыг фильмниң баштайгы көргүзүү.

13. ПЯТНИЦА

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

7.00— Эртенги гимнастика. Мультфильм. Музыка. 7.30— «Үе». 8.15 — «Силерге аас-кежикти күзедивис». Док. телефильм. 8.45— «Мээң кончуг ынак истекчим». Уран-чечен телефильм. 10.10—Улустарның аялгалары. 10.20 — «Сенээ ынакшып турарым дег меңээ ынак бол». Музыкалыг фильм. 11.35 —11.40—Медээлер. 16.00— Медээлер. 16.15 — «С. Михалковтуң маадырлары экранда». «Силерге ынак бис». 17.45 — «Орус музей». Орус скульптура. 18.15 — Бөгүн делегейде. 18.30 —Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры, РСФСР-ниң алдарлыг тудугжузу В. П. Сериков-биле ужуражылга. 19.45—Фигурлуг чуңгулаашкын. Делегей чемпионады. Эр кижилер. Хостуг программа. АКШ-тан дамчыдылга. 21.00 —«Үе». 21.35— Шыдыраа үндүрүлгези. Делегей чемпиону ат дээш маргылдаа. 21.45 — Он ийиги каътта. 23.15—23.30— Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00— Эртенги гимнастика. 8.15 — «Кижи бүрүзү дээш харысалга». Док. телефильм. 8.35— 9.35— Төөгү. 4 класс. «Делгем улуг чуртум, кодурул». 9.05—13.40 Англи дыл. 10.05— КПТУ сургуулдарынга. Ниити биология. Чаа үнүштерни канчаар өстүрүп турарыл. (Селекцияның аргалары). 10.35 — 11.40 — География, 5 класс. Агаар-бойдус. Ооң өскерлишкиннериниң чылдагааннары. 11.05 — Бистиң садывыс. 12.10 — «Боттуң бодалы». Уран-чечен фильм. 14.10 — 14.15 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.00 —«Улуг Октябрьның 70 чылынга». А. Казлаева— «Ыдыктыг чер». Хакасияның М. Ю. Лермонтов аттыг шии театрының шиизи.

МОСКВАДАН

20.00— «Тамчыктыг удуңар, чаштар!».

КЫЗЫЛДАН

20.15 — Телемедээлер. 20.25 — «Азияның төвү». Программада: Медээлер. «Культура болгаш амыдырал». 20.55— Чарлалдар.

МОСКВАДАН

21.00 —«Үе». 21.35—Спорт программазы: Баскетбол. Эр кижилер. «Жальгирис» (Каунас) —«Элан Бирне». (Франция). Каунастан дамчыдылга. Сугже шураашкыннар. «Часкы хараачыгайлар» деп делегей маргылдаазы. Теннис. ССРЭ-ниң маргылдаазы. Эр кижилер. 23.15 —01.00— Бут бөмбүг. ССРЭ чемпионады. «Динамо» (Тбилиси) — «Динамо» (Киев) — Чапсарда (00.00) — Совет шүлүкчүлерниң шүлүктери.

14. СУББОТА

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

7.00 — Эртенги гимнастика. Мультфильм. Музыка. 7.30 — «Үе». 8.15 — «Чедиишкинниң чажыды». Док. телефильм. 8.40 — «Булактар». 9.10 — «Тиилекчилер». Шериг эмчилерниң ужуражылгазы. 10.20 —Озал-ондак чок шимчээшкин. 10.50 — Кур черге ужуражылгылыннар. Музыка тайылбырлыг дамчыдылга. 11.55 — Дилээшкин. 12.25 — «Ыр кижи-биле артар». Э. Колмановский. Е. Евтушенко «Орустар дайынны күзээр бе?». 13.10 —«Кады ажылдажылга». Тележурнал. 13.40 — Бөгүн делегейде. 13.55 — «Хөй-ниитиниң санал-оналы». Күрүне бүдүрүлгезиниң (каттыжышкынының) дугайында Хоойлуну чугаалажып тур бис. 14.50 — Улуг Октябрьның оюнга. «Төөгүнүң өшпес одуруглары». Уран-чечен фильм. «Адазы болгаш оглу». 1-ги сериязы. 16.30 — Дириг бойдус 17.30 — «Баштак-биле, шыны-биле». Шоодуглуг дамчыдылга. 18.15 — Академик В. Г. Афанасьев телекөрүкчүлерниң айтырыгларынга харыылаар. 18.45 — «Өг-бүледе». Америк журналист Фил Донахьюнуң совет өг-бүлелер-биле ужуражылгазы. 19.45 —Фигурлуг чуңгулаашкын. Делегей чемпионады. Хостуг танцы. АКШ-тан дамчыдылга. 21.00 — «Үе». 21.35 — Суббота кежээзинде. «Эки хөөн». Кино-концерт. 22.35—22.45 — Медээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.20 — «Кантабиле» ойнаар. 8.45 — Ритмиг гимнастика. 9.15 — «Эртенги почта». Музыкалыг дамчыдылга. 9.45 — «Революцияның болгаш поэзияның рыцары». Е. Чаренц». 10.35 — «Тургустуна берген байдалда», «Деңнежири казыыр бирээ», «Амгы үениң дугуяк эри». 11.35 — Бистиң садывыс. 12.05 — «Дублер эгелээн». Уран-чечен фильм. 13.30 — В. Распутин чогаалчының бажыңында. 14.20 — «Ажык соңга». Мультфильм. 14.30 — «Канчап миллионер болу бээрил». «Распадская» шахтаның комсомолчу аныяктар бригадазының дугайында. 15.00 — Хаак спорту. Делегей маргылдаазы. 15 км. Эр кижилер. 16.45 — Челябинскиниң телевидение студиязының программазы. 17.35 — Театр-студиялар — хандыкшылдыглар бе азы профессионалдар бе? 18.25 — «Анатолий Эфростуң шиилери» деп телетеатр чалап тур. А. С. Пушкин — «Борис Годунов». 20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». «Бедик дагжыгаш». Мультфильм. 20.15 — «Кадыкшыл». 21.00 — «Үе». 21.35— «Ленинград» — Улуг Октябрьның кавайы». Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 21.45 — 00.05 — Спорт программазы: Хаак маргылдаазы. Трамплинден шураашкыннар. Ленинградтан дамчыдылга. Бут бөмбүг. ССРЭ-ниң маргылдаазы. «Днепр» — «Зенит». Днепропетровскиден дамчыдылга. Сугже шураашкыннар. «Часкы хараачыгайлар» деп делегей маргылдаазы. Бут бөмбүг. ССРЭ-ниң маргылдаазы. ЦСКА — «Жальгирис».

15. ВОСКРЕСЕНЬЕ

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

7.00 — Эртенги гимнастика. Мультфильм. Музыка. 7.30 — «Үе». 8.15 —«Баянның аянныг үннери». А Дмитриев ойнаар. 8.35 — Ритмиг гимнастика. 9.20 — «Спортлото» тиражы. 9.35 — «Будильник». 10.05 —«Совет Эвилелинге бараан боол тур мен!». 11.05 — «Эртенги почта». Музыкалыг дамчыдылга. 11.35 — Киноафиша. 12.20— «Ералаш». Уругларга баштактаныглыг журнал. 12.35— «Музыкалыг киоск. 13.00 — «Кедээниң шагы». 14.05 — «Кадыкшыл». 14.50 — Улуг Октябрьның оюнга. «Төөгүнүң өшпес арыннары». «Адазы болгаш оглу». Уран-чечен фильм. 2-ги сериязы. 16.10— Фигурлуг чуңгулаашкын. Делегей чемпионады. Херээженнер. Хостуг программа. АКШ-тан дамчыдылга. 17.15 — Бүгү-эвилелдиң «Эш ыр» деп телеконкурузу. 18.05 — «Делегей панорамазы». 18.50 — «Тоолайжыгаштың чаа бажыңче көшкени». Мультфильм. 19.15 —«Эргим Эдисон». Уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. 21.00 — «Үе». 21.30 — Шыдыраа үндүрүлгези. Делегей чемпиону ат дээш маргылдаа. 21.40 — Уран чүүл мастерлериниң концерти. 23.20 —23.30 — Медээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.20 — «Киргизияның бойдус чурумалдары». Док. телефильм. 8.35 —Шаптараашыннар дилиндээ». Уран-чечен фильм. 10.00 — Делегейниң музыка культуразының эртинезинден И. Стравинский. Кантата. 10.25 — Орус чугаа. 10.55 — Док. телефильм. 11.30 — «Ажык чугаа». Улуг салгалдың кижилериниң мурнунга аныяк кижилерниң мөзү-шынар талазы-биле харысалгазының дугайында. 12.30 — «Пушкин». Сөөлгү акт». Телефильмниң баштайгы көргүзүү. 13.10 — Мультфильм. 13.30 — Үрер-хөгжүм херекселдериниң «Серенада» деп оркестри ойнаар. 14.00 — Хаак спорту. Делегей кубогу. 10 км. Херээженнер. 15.30 — Делегей болгаш аныяктар. 16.30 — «Өскелерниң хандыкшылдары». Уран-чечен фильм. 17.50 — «Бүзүреңчиг-даа болза, элдептиг». 18.50 — «Уттундурбас музыка кежээлери». А. Дворжак. Виолончель биле оркестрге концерт. 19.35 — Реклама. 19.40 — «Орус архитектураның мастерлери». Док. телефильм. 20.00 —Тамчыктыг удуңар, чаштар!». «Бедик дагжыгаш». Мультфильм. 20.15 — Уран гимнастика. 21.00 — «Үе». 21.30— — Чалыы назын танцылап, ырлап тур. 21.45 — 00.00 — Спорт программазы. Хаак маргылдаазы. Делегей кубогу. 15 км. Эр кижилер. Ленинградтан дамчыдылга. Бут бөмбүг. ССРЭ-ниң чемпионады. «Динамо» (Москва) — «Динамо» (Минск). Сугже шураашкыннар. «Часкы хараачыгайлар» деп делегей маргылдаазы.

АГААР

Республикага шокар булуттаар, чамдык черлерге бысхан хар чаар. Соңгу-барыын чүктен хаттың дүргени секундада 3—8 метр. Агаарның температуразы дүне — 16—21, чамдык черлерге 25—30 градус, хүндүс — 5—10, чамдык черлерге 3 градус сооктан кадар 2 градус чедир чылыыр.

Кызылга шокар булуттаар, хар чагбас. Соңгу-барыын чүктен хаттың дүргени секундада 5—10 метр. Агаарның температуразы дүне — 19—21, хүндүс — 5—7 градус соок болур.

КИНО

МАРТ 10-ДА

«НАЙЫРАЛ»: «Выкуп» 9.30, 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 21.00 «Обыкновенный фашизм» 18.40 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «О том, чего не было» 14.00, 16.00, 18.00, 20.00 шактарда.

«ВОСТОК»: «Плюмбум, или «Опасная игра» 15.00 «Потерпевшие с «Лигурии» 17.30, 19.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Капитан «Пилигрима» 13.00, «Теремок 10.50, 15.00 «Неукротимая маркиза» 16.30, 19.50 шактарда.

Кызылдың аъш-чем садызы контролёр-кассирлерни, садыгжыларны, кассирлерни, экспедиторну, кладовщиктерни, хеп үлекчилерин, бараан савалакчыларын, ажылчыннарны, техничкаларны, чудүрүкчүлерни ажылче чалап тур.

Ажылчыннар кол ажыл төлевиринден аңгыда ай түңнели-биле немелде шалнал төлевирни, чыл түңнели-биле он үшкү ажыл төлевирин алыр.

Бистиң адресивис: Кызыл, Октябрьская 29. Кадрлар килдизи. Телефон 2-54-36.

ШЫН
Адресивис 667000,
Кызыл хоорай,
Щетинкин болгаш
Кравченко кудумчузу, 3

ТЕЛЕФОННАРЫ:
редакторнуң 2-24-63. редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-23-54, харысалгалыг секретарының 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш үлетпүр килдистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-20-60, культура килдизиниң 2-23-54, кедээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47. корректорларның 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45, солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Солуннуң индекизи 54241.
Чылда 300 катап үнер.
Хемчээли 2 парлалга амазы.
Тиражы 22108 экз.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер. полиграфия болгаш ном садыыны херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 3468.
ТС—00750.